

ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΟ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ: 1961-1974

Ακολουθώντας τα ενδιαφέροντα και τις αναζητήσεις των συμμαθητών μας που πέρυσι μελέτησαν την ιστορία της Εθνικής Αντίστασης, μέσα από τα αρχεία της ΠΕΑΕΑ Κερατσινίου και τις προσωπικές μαρτυρίες φυσικών αγωνιστών στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου Πολέμου, αποφασίσαμε φέτος να πραγματοποιήσουμε ένα ιστορικό οδοιπορικό στη δύσκολη για τον ελληνικό λαό περίοδο 1961-1974. Κάποιοι από εμάς πήραμε μέρος

και στην περυσινή έρευνα, οι πιο πολλοί όμως είμαστε μαθητές της Β΄ Γυμνασίου και ελπίζουμε ότι το υλικό που συγκεντρώσαμε θα αποτελέσει και για εσάς, αγαπητοί μας αναγνώστες, αντικείμενο ενδιαφέροντος και μελέτης. Θα φωτίσει, ίσως, κάποιες από τις απορίες σας, για το πώς μπορεί ο φασισμός να συντηρείται, να μεταλλάσσεται και να επιβάλλεται με την ίδια πάντα σκληρότητα και απανθρωπιά σε μια χώρα όπως η Ελλάδα, που οι πληγές της από τη Γερμανική Κατοχή και τον Εμφύλιο Πόλεμο δεν είχαν ακόμα επουλωθεί. Στο φετινό μας αφιέρωμα εστιάσαμε την προσοχή μας στο πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου 1967 και την επιβολή της χούντας, στην οργάνωση της Αντιδικτατορικής πάλης, με κορυφαίο γεγονός την εξέγερση των φοιτητών το Νοέμβρη του 1973 στο Πολυτεχνείο. Ωστόσο η χούντα δεν ήταν κεραυνός εν αιθρία. Γι' αυτό στρέψαμε τη ματιά μας και στα χρόνια που προηγήθηκαν

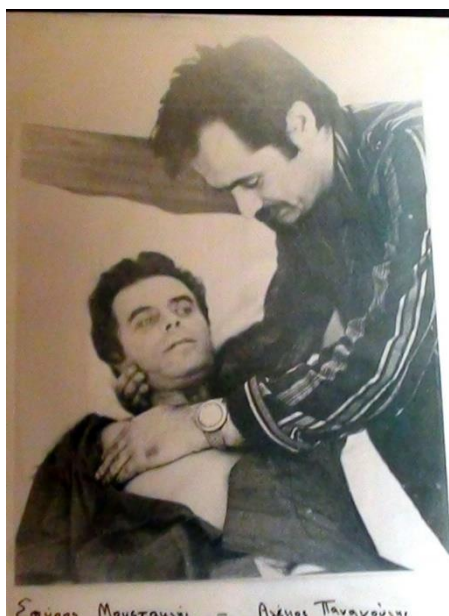
αυτής, κυρίως από το 1961 κι έπειτα. Η προσπάθειά μας πλαισιώθηκε με δύο επισκέψεις. Η πρώτη έγινε στις 16 Νοέμβρη 2015 στην έκθεση που διοργανώνει κάθε χρόνο στον χώρο του Πολυτεχνείου ο Σ.Φ.Ε.Α. (Σύνδεσμος Φυλακισθέντων Εξορισθέντων Αντιστασιακών) 1967-1974, ενώ η δεύτερη πραγματοποιήθηκε στις 20 Φλεβάρη 2016, στο Πάρκο

Ελευθερίας. Εκεί στεγάζονται τα γραφεία του ΣΦΕΑ, σε ένα από τα κτίρια που στα χρόνια της χούντας λειτουργούσε το κολαστήριο του Ε.Α.Τ.-Ε.Σ.Α. (Ειδικό Ανακριτικό Τμήμα της Ελληνικής Στρατιωτικής Αστυνομίας). Εκεί ξεναγηθήκαμε στο Μουσείο Αντιδικτατορικής Δημοκρατικής Αντίστασης και συνομιλήσαμε με μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου. Ευχαριστούμε πολύ για την φιλοξενία τις κυρίες **Όλγα Ζαζοπούλου** και **Κωνσταντίνα Κούκου**. Επίσης τους κυρίους **Βασίλη Δούρο**, **Κώστα Μανταίο** και

Σπύρο Χαλβατζή. Τέλος, στο ένθετο του ΜΑΘΗΤΟΚΟΣΜΟΥ θα διαβάσετε μεταξύ των συνεντεύξεων και αυτή της κυρίας Όλγας Ζαζοπούλου που δημοσιεύσαμε και στο περυσινό τεύχος του.

ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΕΝΤΥΠΩΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΦΙΞΗ ΜΑΣ ΣΤΟ ΚΟΛΑΣΤΗΡΙΟ ΤΟΥ Ε.Α.Τ. – Ε.Σ.Α

Η ομάδα μας, αποτελούμενη από μαθητές, καθηγητές αλλά και γονείς των παιδιών του σχολείου μας, έγινε δεκτή από τον πρόεδρο και τα μέλη του Σ.Φ.Ε.Α στην είσοδο του κολαστηρίου. Αμέσως η ματιά μας έπεσε στην προτομή του **Σπύρου Μουστακλή**, ταγματάρχη του ελληνικού στρατού. Ο κύριος Μανταίος μάς περιέγραψε το φριχτό βασανισμό του από στρατιώτες και άλλους χουντικούς αξιωματικούς, που τον οδήγησε τελικά στο θάνατο το 1986. Βραβευμένος με μετάλλιο ανδρείας στον πόλεμο της Κορέας και με ασίγαστο πάθος για την πατρίδα του, δεν μπορούσε να ανεχτεί τον φασιστικό ζυγό που είχε επιβληθεί στην Ελλάδα με τη σύμπραξη των Αμερικανών, εξήγησε ο κύριος Μανταίος. Μπαίνοντας

στο εσωτερικό του πρώην κολαστηρίου, βλέπουμε στην είσοδο του κελιού τη φωτογραφία του ηρωικού αξιωματικού σε ένα κρεβάτι νοσοκομείου με τον Αλέκο Παναγούλη να σκύβει στοργικά πάνω του. Λίγο νωρίτερα κάποιος από τους βασανιστές τού είχε πει: «Μουστακλή, ξαναπέρασες από δω και δεν έβαλες μυαλό. Δε θέλω τίποτα από σένα. Θα σε κάνω ν' ακούς ΕΑΤ – ΕΣΑ και να τρέμεις».

Ο Σπύρος Μουστακλής συνελήφθη από τη χούντα με την κατηγορία ότι συμμετείχε στο κίνημα του Ναυτικού, κρατήθηκε στα κρατητήρια του ΕΑΤ-ΕΣΑ για 47 ημέρες και βασανίστηκε άγρια. Κατά τη διάρκεια των βασανιστηρίων ένα βίαιο χτύπημα στην καρωτίδα προκάλεσε εγκεφαλικό με αποτέλεσμα να διακομιστεί (με καθυστέρηση πολλών ωρών) στο 401 Γ.Σ.Ν.Α., όπου εισήλθε με το ψευδώνυμο "Μιχαηλίδης" και αιτιολογία εισαγωγής "τρακάρισμα στον Ιππόδρομο". Το εγκεφαλικό τού προκάλεσε ολική παράλυση των δεξιών του άνω και κάτω άκρων. Η αρχική διάγνωση ήταν "αφασία κινητικού τύπου, με μπλοκαρισμένο το κέντρο της κίνησης και της ομιλίας, εξαιτίας του εγκεφαλικού που προκλήθηκε από βίαιο χτύπημα στην καρωτίδα". Στη συνέχεια μεταφέρθηκε στην Πολυκλινική Αθηνών και ακολούθως στο ΚΑΤ, όπου παρέμεινε για δυο χρόνια, υποβαλλόμενος σε εντατικές φυσικοθεραπείες. Ύστερα από προσπάθειες πολλών μηνών, ο Μουστακλής κατάφερε να σταθεί όρθιος και να περπατήσει, αλλά δεν μπόρεσε να

ξαναμιλήσει. Μετά από χρόνια ο Παττακός δήλωσε κυνικά: “Καλά του κάναμε. Να ησυχάσουμε. Η δύναμις επιβάλλεται δια παντός τρόπον. Ό,τι δε λύνεται, κόβεται. Σπαθί.”

Πριν περάσουμε στο χώρο της συνέντευξης, τα εκθέματα, το φωτογραφικό και αρχειακό υλικό κερδίζουν την προσοχή μας. Νομίζει κανείς ότι ο χρόνος έχει σταματήσει για να αποτυπώσει από τη μια πλευρά το φρικτό πρόσωπο του φασισμού και από την άλλη τον ελεύθερο και αγωνιζόμενο άνθρωπο που επιμένει να μην λυγίζει. Οι σιδερένιες πόρτες των κελιών με τον «Ιούδα», το μικρό πορτάκι από το οποίο οι βασανιστές επιθεωρούσαν τους κρατούμενους για να δουν τα όρια της αντοχής τους. Η Γιούρα και τα ονόματα των αγωνιστών που «φιλοξένησε». Το γραφείο του Αλέκου Παναγούλη. Τα έργα τέχνης των πολιτικών κρατουμένων που φτιάχτηκαν στις φυλακές και στα ξερονήσια. Εφημερίδες της εποχής και φωτογραφίες. Η Νομική και τα γεγονότα του Πολυτεχνείου προβάλλονται στην ομάδα μας, ιδωμένα μέσα από το πρίσμα ενός ολλανδικού ντοκιμαντέρ. Είμαστε πλέον έτοιμοι για τη συνέντευξή μας με την κυρία **Κωνσταντίνα Κούκου**, φιλόλογο και μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου του Σ.Φ.Ε.Α.

Η ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΜΕ ΤΗΝ ΚΥΡΙΑ ΚΟΥΚΟΥ

Μαθητόκοσμος: *Θα θέλαμε να μας εξηγήσετε πώς φτάσαμε στη δικτατορία, ποια ήταν δηλαδή τα αίτια της επιβολής της.*

Κ.Κ.: Όπως γνωρίζετε, τίποτα δε γεννιέται εκ του μηδενός. Τα ιστορικά γεγονότα έχουν αιτίες και σκοπό. Έχουν αποτελέσματα. Η χούντα δεν ήταν ούτε κεραυνός εν αιθρία ούτε κάτι ξαφνικό. Ήταν

προετοιμασμένη αρκετά χρόνια πριν από την ντόπια αστική τάξη, από το εγχώριο κεφάλαιο δηλαδή, αλλά προέκυψε και με τη σύμπραξη της αμερικανικής κυβέρνησης και της CIA, της γνωστής υπηρεσίας πληροφοριών. Το πραξικόπημα είχε, λοιπόν, οργανωθεί με τρεις κυρίως στόχους. Ένας από αυτούς ήταν ο έλεγχος της Μέσης Ανατολής που, όπως γνωρίζετε, είναι περιοχή πλούσια σε κοιτάσματα πετρελαίου. Ο δεύτερος στόχος ήταν η διχοτόμηση της Κύπρου, που θα την παρομοίαζα με ένα αβύθιστο αεροπλανοφόρο, υπό την έννοια ότι προσφερόταν για μόνιμες εγκαταστάσεις που θα διευκόλυναν τις στρατιωτικές ενέργειες προς τη Μέση Ανατολή. Αρκεί να σκεφτείτε ότι μια εβδομάδα μετά το πραξικόπημα έγινε ο «πόλεμος των έξι ημερών» και αμέσως χρησιμοποιήθηκε η Κύπρος ως βάση των επιχειρήσεων. Ο τρίτος στόχος, αιτία και πρόφαση μαζί, ήταν να κατασταλεί το νεολαϊστικό φοιτητικό και εργατικό κίνημα. Στις εκλογές του 1958 η ΕΔΑ που ήταν το μόνο αριστερό κόμμα που συμμετείχε, καθώς

το ΚΚΕ ήταν παράνομο μετά τον εμφύλιο πόλεμο, κατόρθωσε να γίνει αξιωματική αντιπολίτευση παίρνοντας ένα ποσοστό 25%. Αυτό το γεγονός της ανόδου της αριστεράς ήχησε σαν καμπανάκι.

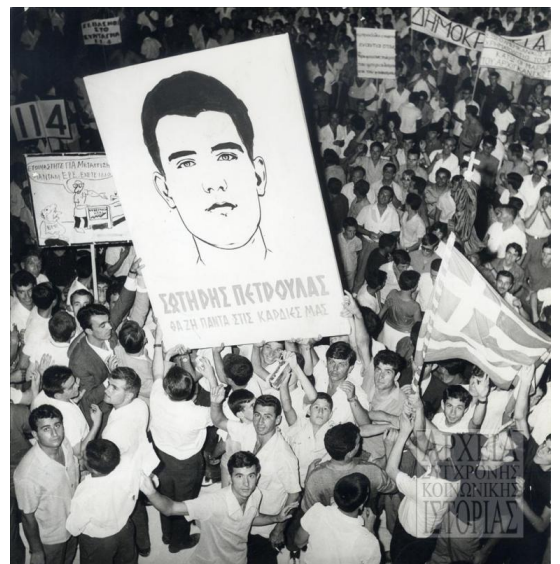
Μαθητόκοσμος: Από το 1958 μέχρι το 1967 μεσολάβησαν εννέα χρόνια. Ποιες ήταν οι πολιτικές εξελίξεις σε αυτή την περίοδο;

Κ.Κ. Το 1961 διεξάγονται οι γνωστές εκλογές βίας και νοθείας που κατέληξαν φυσικά σε πλαστά αποτελέσματα, αφού είχαν ψηφίσει ακόμα και τα δέντρα. Στόχος φυσικά ήταν να εκλεγεί ξανά η δεξιά και μάλιστα ενισχυμένη. Ακολουθεί η πολιτική δολοφονία του βουλευτή της ΕΔΑ, Γρηγόρη Λαμπράκη, το Μάιο του 1963. Τον επόμενο μήνα δημιουργείται η νεολαία Λαμπράκη που ενώνεται με τη νεολαία της ΕΔΑ για να δημιουργηθεί το μεγαλύτερο νεολαιίστικο κίνημα μετά την ΕΠΟΝ. Στις επόμενες, λοιπόν, εκλογές του 1963 πρώτο κόμμα αναδεικνύεται η Ένωση Κέντρου με ηγέτη της τον Γεώργιο Παπανδρέου χωρίς όμως αυτοδυναμία, γεγονός που οδηγεί σε επαναληπτική εκλογική αναμέτρηση. Σημειώνω εδώ ότι ο συγκεκριμένος πολιτικός ήταν βέβαια μια προσωπικότητα που ανήκε στο δημοκρατικό χώρο, αλλά συγχρόνως και εκείνος που έφερε τους Άγγλους στην Ελλάδα το 1944 και έγινε πρωθυπουργός της χώρας χωρίς εκλογές. Κλείνω την παρένθεση για να σας πω ότι ο Γεώργιος Παπανδρέου έρχεται σε σύγκρουση με τα ανάκτορα, ζητώντας να αναλάβει το βασικότατο υπουργείο Εθνικής Άμυνας. Η άρνηση του βασιλιά τον οδηγεί σε παραίτηση και τότε αρχίζουν τα γεγονότα της αποστασίας, αφού βουλευτές της Ένωσης Κέντρου εγκαταλείπουν το κόμμα και η κυβέρνηση πέφτει.

Ακολουθούν τα Ιουλιανά το 1965, ένα θερμό καλοκαίρι με διαδηλώσεις καθημερινές από φοιτητές και εργάτες και φυσικά με τη δολοφονία του Σωτήρη Πέτρουλα. Επικρατεί ένα κλίμα αστάθειας πολιτικής με κυβερνήσεις μικρής διάρκειας που ανεβοκατεβαίνουν. Φτάνουμε έτσι στο 1967 και γίνεται το πραξικόπημα ενώ η χώρα ετοιμαζόταν για εκλογές. Ο κόσμος, με εξαίρεση τους ενημερωμένους πολίτες, δεν το περίμενε παρόλο που η χούντα σχεδιαζόταν με δύο εκδοχές: εκείνη των στρατηγών που υποκινούνταν από το παλάτι και εκείνη των συνταγματαρχών που υποκινούνταν από τους Αμερικανούς. Οι τελευταίοι προλαβαίνουν και κάνουν το πραξικόπημα.

Μαθητόκοσμος: Ποιες ήταν οι πρώτες ενέργειες του καθεστώτος;

Κ.Κ.: Την πρώτη νύχτα συνέλαβαν 8.000 με 9.000 ανθρώπους που ήξεραν ότι θα μπορούσαν να κάνουν αντίσταση, όσους θεωρούσαν δηλαδή επικίνδυνους. Κομμουνιστές, αντιστασιακοί, αλλά και εκπρόσωποι

του αστικού πολιτικού κόσμου στέλνονται αρχικά σε στρατόπεδα και στη συνέχεια στην εξορία. Θυμίζω ότι πολλοί αντιστασιακοί ήταν ακόμα στη φυλακή από τα χρόνια του εμφυλίου.

*Μετά από την κατατοπιστική αυτή ενημέρωση για τα αίτια και τις συνθήκες που οδήγησαν τη χώρα στο δικτατορικό ζυγό, η συνέντευξή μας συνεχίστηκε με τον κύριο **Κώστα Μανταίο**, δικηγόρο και πρόεδρο του Διοικητικού Συμβουλίου του Σ.Φ.Ε.Α.*

Η ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΜΕ ΤΟΝ ΚΥΡΙΟ ΜΑΝΤΑΙΟ

Μαθητόκοσμος: *Θα θέλαμε να μας μιλήσετε για τον Σ.Φ.Ε.Α., τη φυσιογνωμία του και το έργο που επιτελεί.*

Κ.Μ: Ο Σύνδεσμος Φυλακισθέντων και Εξορισθέντων Αντιστασιακών της περιόδου 1967 – 1974 είναι ένα από τα πρώτα σωματεία που ιδρύθηκαν μετά τη Μεταπολίτευση. Το καταστατικό του

έγινε το 1975. Θα το χαρακτηρίζα ως πολύ προοδευτικό, καθώς συμβάλλει στη δημιουργία δεσμών ανάμεσα στους ανθρώπους που φυλακίστηκαν και βασανίστηκαν στη διάρκεια της χούντας. Στόχος μας είναι να προσπαθούμε ώστε να αποτρέπουμε κάθε επιβουλή που προσβάλλει τα δικαιώματα των Ελλήνων πολιτών. Γι' αυτό οργανώνουμε αλλά και συμμετέχουμε σε κάθε εκδήλωση που έχει σχέση με τους θεσμούς της Δημοκρατίας. Το Διοικητικό μας Συμβούλιο αποτελείται από 21 μέλη και καλύπτει όλο το φάσμα των πραγματικά δημοκρατικών πολιτικών δυνάμεων. Αυτό γιατί τόσο η παλιά Αντίσταση εναντίον των Ιταλών, Γερμανών, Βουλγάρων και άλλων φασιστών που έγινε την περίοδο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, όσο και η μεταγενέστερη κατά της δικτατορίας δεν έχει ιδιοκτήτες και έγινε από τον ελληνικό λαό. Επομένως, εδώ συνυπάρχουν άνθρωποι που προέρχονται από τη δεξιά, από την παλιά Ένωση Κέντρου, από το Κ.Κ.Ε. και όλοι μαζί συνεργαζόμαστε για να υλοποιούμε τους στόχους του καταστατικού μας. Έχουμε σύμπνοια μεταξύ μας και είμαστε αγαπημένοι γιατί μας ενώνουν περισσότερα απ' όσα μας χωρίζουν. Αυτό είναι φυσικό, αφού άνθρωποι που έχουν ζήσει μαζί φυλακές και εξορίες, που έχουν ταλαιπωρηθεί από τους φασίστες εκείνης της εποχής έχουν μια άλλη συνείδηση, μια άλλη αλληλεγγύη και μια άλλη συνεργασία στο χώρο τους είτε αυτός είναι το σωματείο είτε η ίδια τους η

εργασία. Μέσα στους άμεσους στόχους μας είναι η δημιουργία σε συνεργασία με το Δήμο της Αθήνας ενός σύγχρονου μουσείου με καθημερινή επισκεψιμότητα στο διπλανό κτίριο που μας παραχωρήθηκε.

Μαθητόκοσμος: Η ονομασία «Πάρκο Ελευθερίας» δόθηκε το 1975;

Κ.Μ.: Ναι. Μου δίνετε όμως την ευκαιρία να πω ότι κατά τη γνώμη μου είναι ντροπή ο σταθμός του μετρό να μην ονομάζεται «Σταθμός Πάρκου Ελευθερίας», αλλά σταθμός «Μεγάρου Μουσικής». Να σημειώσω εδώ ότι το «Μέγαρο» και ο ΔΟΛ έχουν καταπατήσει όλες τις εκτάσεις εδώ, όπως ένα μικρό υπαίθριο θεατράκι που χωρούσε 150 άτομα και ένα ωραίο γήπεδο που έπαιζαν τα παιδιά. Όλα αυτά υποτάχθηκαν στις ορέξεις του Λαμπράκη.

Μαθητόκοσμος: Πώς θα περιγράφατε το νεολαιίστικο κίνημα της δεκαετίας του 1960 και τις διεκδικήσεις του;

Θυμάμαι ότι στην περίοδο των αποστατών όταν ανατράπηκε η νόμιμη κυβέρνηση Παπανδρέου κι εμείς ήμασταν νέα παιδιά, φοιτητές οι περισσότεροι αλλά και νέοι εργαζόμενοι, κατακλύσαμε τους δρόμους της Αθήνας. Βρισκόμαστε χρονικά στα γνωστά Ιουλιανά, όταν κατά τη γνώμη μου οι αποστάτες ανοίγουν το δρόμο στη χούντα. Έγιναν πολύ μεγάλες διαδηλώσεις, όχι απλές αλλά βαμμένες με αίμα. Τότε δολοφονήθηκε ο αγαπημένος μας σύντροφος και μέλος της νεολαίας Λαμπράκη, Σωτήρης Πέτρουλας, από εκρηκτικά που εκτοξεύτηκαν από αυτοκίνητο της αστυνομίας. Υπάρχει βέβαια και η εκδοχή ότι ο Πέτρουλας δε σκοτώθηκε ακαριαία αλλά δολοφονήθηκε αργότερα, στη διάρκεια της «περίθαλψής» του. Είναι για μας ήρωας και κάθε χρόνο τιμούμε τη μνήμη του.

Μαθητόκοσμος: Ποιος ήταν ο Γεώργιος Παπαδόπουλος και γιατί έκανε το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου του 1967;

Κ.Μ.: Ωραία ερώτηση. Ο Παπαδόπουλος είχε διαμορφωθεί μέσα από διάφορες συνωμοσίες του στρατού. Είχε σπουδάσει στην Αμερική και ήταν πράκτορας της αμερικανικής κυβέρνησης. Υπήρξε ένας από τους στρατοδίκες στη δίκη του Μπελογιάννη και έκανε μάλιστα τις «κύριες» ερωτήσεις. Ήταν μέλος της οργάνωσης «ΙΔΕΑ», διέθετε ηγετικές ικανότητες και ήταν εκείνος που μαζί με τον Μακαρέζο, τον Ιωαννίδη και τον Παττακό συγκρότησαν μια ομάδα επίορκων αξιωματικών και ανέλαβαν την πρωτοβουλία για το πραξικόπημα που ποδοπάτησε την ελευθερία του ελληνικού λαού. Γιατί έγινε λοιπόν το πραξικόπημα. Κατά τη γνώμη μου ο βασικός λόγος ήταν ο φόβος από την άνοδο του λαϊκού κινήματος και ειδικά της νεολαίας Λαμπράκη, που αριθμώντας περίπου 60.000 οργανωμένα μέλη ήταν η μεγαλύτερη σε μαζικότητα μετά την ΕΠΟΝ. Ο ρόλος της Δημοκρατικής Νεολαίας Λαμπράκη είχε γίνει

πλέον θεσμικός μέσα στην κοινωνία αφού τα μέλη της ήταν τα αγαπημένα παιδιά του λαού. Υπήρχαν στις τάξεις της άνθρωποι που είχαν δημιουργήσει λέσχες πολιτισμού σε όλη την Ελλάδα. Ακόμα και σε χωριά υπήρχαν οργανώσεις με ποικίλες δραστηριότητες όπως το βιβλίο, ο καθαρισμός των δασών, το κτίσιμο εκκλησιών αλλά και ο πολιτικός προβληματισμός. Το σφρίγος, λοιπόν, της νεολαίας που κινητοποιείται, ήταν και θα είναι αυτό που πάντα προκαλεί το φόβο σε εκείνους που επιβουλεύονται τη δημοκρατία.

Μαθητόκοσμος: Πώς άντεξε αυτό το καθεστώς επτά ολόκληρα χρόνια;

Κ.Μ: Είχαν τις πλάτες των Αμερικανών που ήθελαν να μετατρέψουν την Ελλάδα σε προτεκτοράτο και να εξυπηρετήσουν τα σχέδιά τους.

Μαθητόκοσμος: Βασικοί σύμμαχοι του καθεστώτος είναι λοιπόν οι Αμερικανοί. Οι δικτάτορες αναζήτησαν και αλλού στηρίγματα, όπως για παράδειγμα στη ντόπια οικονομική ολιγαρχία;

Κ.Μ: Βεβαίως. Στα χρόνια της χούντας έγιναν συμβάσεις καθαρά αποικιοκρατικές. Αρκεί να θυμηθούμε την υπόθεση του Τομ Πάππας στον οποίο ξεπουλήθηκαν τεράστιες εκτάσεις γης.

Μαθητόκοσμος: Ποιοι ήταν εκείνοι που υπέστησαν διώξεις από τη χούντα;

Κ.Μ: Διώχθηκε ο ίδιος ο ελληνικός λαός στο σύνολό του και περισσότερο εκείνοι που αντέδρασαν στο πραξικόπημα και πάλεψαν να το ανατρέψουν. Χτυπήθηκαν ιδιαίτερα η νεολαία και οι παλιοί αριστεροί, οι κομμουνιστές και άλλοι άνθρωποι που θεωρούνταν επικίνδυνοι. Την πρώτη ημέρα της ανατροπής του πολιτεύματος, οι δικτάτορες ήξεραν ποιους θα στοχεύσουν, χωρίς μάλιστα να έχει γίνει ακόμα κάποια πράξη αντίστασης. Άμεσα γέμισαν τα γήπεδα και τα αστυνομικά τμήματα με την προληπτική σύλληψη 8.500 πολιτών από τις κατηγορίες που σας ανέφερα. Η χούντα δεν έκανε επιλογές του τύπου «αυτός είναι αριστερός, θα μπει στη φυλακή, αυτός είναι δεξιός, δεν θα μπει». Στις φυλακές μπήκαν και δεξιοί. Ο Σπύρος ο Μουστακλής για παράδειγμα, δεν ήταν στην αριστερά. Ιδιαίτερα βασανίστηκαν οι αξιωματικοί που αντέδρασαν στο καθεστώς. Άρα, όλος ο λαός διώχθηκε και όλες φυσικά οι επαγγελματικές τάξεις. Θα αναφέρω το παράδειγμα του δικηγόρου Νικηφόρου Μανδηλαρά που τα είπε έξω από τα δόντια στη χούντα και το πλήρωσε με τη ζωή του. Τον δολοφόνησαν και πέταξαν το πτώμα του στη θάλασσα. Εμείς τιμούμε τους αγωνιστές όπου και αν ανήκουν.

Μαθητόκοσμος: Πώς φτάσαμε στα γεγονότα του Πολυτεχνείου;

Κ.Μ: Στο φοιτητικό χώρο η αντίσταση ξεκίνησε με αυτοσχεδιασμό. Δεν είχαμε καμία βοήθεια από κανένα κόμμα. Ούτε από την αριστερά ούτε από την ηγεσία της νεολαίας. Όλα όσα κάναμε ήταν αυθόρμητα. Ανιχνεύαμε και παλεύαμε. Προσπαθούσαμε να δίνουμε δικές μας λύσεις και παίρναμε πρωτοβουλίες, αλλά δεν ήμασταν έτοιμοι. Μας κοίμιζε και η αριστερά που υποστήριζε ότι δεν επρόκειτο να γίνει

πραξικόπημα, παρόλο που τα σημάδια και τα γεγονότα οδηγούσαν στην κατεύθυνση της αποσταθεροποίησης της ισχυρής δημοκρατίας που υπήρχε στην Ελλάδα. Βρεθήκαμε, λοιπόν, ανέτοιμοι και έπρεπε να ανταποκριθούμε μόνοι μας. Είχαμε βέβαια την ιστορική εμπειρία της Αντίστασης, όπως αυτή εκφράστηκε από την ΕΠΟΝ και το ΕΑΜ, αλλά είναι διαφορετικό πράγμα να διαβάσεις την ιστορία και διαφορετικό να πρωταγωνιστείς στις εξελίξεις που έχεις μπροστά σου. Φτιάξαμε, ωστόσο, τους πρώτους πυρήνες που θα καθόριζαν τη δράση μας κατά της δικτατορίας και μπορώ να πω ότι το Πολυτεχνείο

ήταν η έκρηξη, αφού είχαν προηγηθεί αντιδικτατορικές ενέργειες στα Ιωάννινα, στη Θεσσαλονίκη και στην Πάτρα. Το Φλεβάρη και το Μάρτη του 1973 έγινε κατάληψη της Νομικής, η οποία ενόχλησε το καθεστώς που διαπίστωνε ότι γίνονταν ζυμώσεις και ότι οι φοιτητές είχαν αρχίσει να οργανώνονται μέσα από τους συλλόγους τους. Η χούντα τότε

αποφάσισε να επιστρατεύσει βίαια τους πρωταγωνιστές του φοιτητικού κινήματος, διακόπτοντας την αναβολή τους. Αυτό ακριβώς συνέβη και σε μένα και στάλθηκα σε τάγμα ανεπιθυμητών. Η κατάληψη, λοιπόν, ήταν το αποτέλεσμα της αντίδρασης σε αυτή την πρακτική των δικτατόρων. Ακολούθησαν συλλήψεις. Το Μάρτη έγινε φανερό ότι οι φοιτητές έδιναν το κίνητρο για γενικότερη κινητοποίηση, αφού και στις δύο καταλήψεις η συμπαράσταση του λαού ήταν πολύ μεγάλη και εκδηλωνόταν με διαμαρτυρίες σε όλη την Αθήνα. Η κατάληψη του Πολυτεχνείου άρχισε με λίγους φοιτητές, αλλά την τρίτη ημέρα βρίσκονταν πάνω από 20.000 άνθρωποι στο χώρο που, πρέπει να πω, είχαν τη συμπαράσταση ολόκληρου του αθηναϊκού λαού που έφερνε φάρμακα, τρόφιμα και διάφορα υλικά που ήταν αναγκαία και βοήθησαν τους φοιτητές να φτιάξουν το ραδιοφωνικό σταθμό τους. Θεωρώ ότι το Πολυτεχνείο δεν θα γινόταν αν δεν υπήρχε αυτή η παλλαϊκή στήριξη.

Μαθητόκοσμος: Πώς εκδηλώθηκε αυτή η στήριξη;

Κ.Μ.: Στις ημέρες του Πολυτεχνείου που ξεκίνησαν στις 14 Νοέμβρη 1973 έγιναν εκδηλώσεις με αίμα στις οποίες έπεφτε ξύλο και πραγματοποιήθηκαν συλλήψεις. Μία από αυτές ήταν στην Πλατεία Κάνιγγος και μία άλλη στα Χαυτεία.

Μαθητόκοσμος: Τι μπορείτε να μας πείτε για τα θύματα από της εξέγερση του Πολυτεχνείου;

Κ.Μ.: Όταν έγινε η κατάληψη του Πολυτεχνείου, μετρήθηκαν περίπου 44 νεκροί μέσα κι έξω από το χώρο, αλλά πέρα από τους νεκρούς είχαν γεμίσει τα νοσοκομεία από τραυματίες, περίπου 2.000 σε αριθμό. Δεν μπορούμε να ξέρουμε πόσοι τελικά πέθαναν, αφού πολλοί δεν δήλωναν την αιτία φοβούμενοι τις

συνέπειες στα σπίτια τους. Εγώ, ως στρατευμένος, δεν έζησα τα γεγονότα που είναι ωστόσο καταγεγραμμένα από αναμφισβήτητες μαρτυρίες.

Μαθητόκοσμος: Ποιες εξελίξεις ακολούθησαν το Πολυτεχνείο;

Κ.Μ: Μια άλλη ισχυρή ομάδα των δικτατόρων με επικεφαλής τον Ιωαννίδη και την κουστωδία του, έριξε την κυβέρνηση, φυγάδευσε τους πρωτεργάτες της χούντας όπως τον Παπαδόπουλο και τον Παττακό και πήρε την εξουσία στα χέρια της. Τότε επικράτησαν οι συγγνοί δικτάτορες που βασάνιζαν απάνθρωπα και αποτρόπαια, ακόμα και με ηλεκτροσόκ. Θάβανε ζωντανούς τους ανθρώπους και ειλικρινά σάς μιλώ χωρίς υπερβολές. Είχαν και γιατρούς, μάλιστα, που έλεγχαν πόσο αντέχουμε. Πρέπει να μαθαίνουμε την αλήθεια, γιατί η αλήθεια είναι επαναστατική.

Μαθητόκοσμος: Από πού αντλεί ένας άνθρωπος τη δύναμη να αντισταθεί σ' εκείνους που τον βασανίζουν;

Κ.Μ: Η απάντηση έχει να κάνει με το ποιος είσαι και τι ζητάς από τον εαυτό σου. Είναι η προσωπική αντίσταση που κάνεις απέναντι στη βία που σε καταπιέζει. Τότε σκέφτεσαι ποιος είσαι και τι ακολουθεί μετά από εσένα. Όταν με συνέλαβαν το 1968, είχε προηγηθεί μια παρανομία μου επί ένα χρόνο, καθώς ήμουν ανάμεσα στα επικηρυγμένα στελέχη της νεολαίας των Λαμπράκηδων. Τότε είχα πίσω μου άλλους ανθρώπους που, αν «έσπαγα», θα υπήρχαν επιπτώσεις και σε εκείνους. Αυτό, λοιπόν, που σε κρατάει είναι απλό και έχει σχέση με τη συνείδησή σου: να μην προδώσεις. Αντίπαλός σου είναι ο ίδιος ο φόβος. Άλλωστε, κανείς δεν γεννιέται παλικάρι αλλά διαμορφώνεται μέσα από τους αγώνες, τη συνείδηση αλλά και την παράδοσή που του κληροδοτεί το σπίτι του και είναι καθοριστική για την αντοχή του. Παλιό κρατούμενοι ήταν ο πατέρας μου και ο αδερφός μου. Αν εγώ δεν ανταποκρινόμουν σε αυτή την παράδοση, τι θα μπορούσα να τους έλεγα όταν ήξερα ότι βάστηξαν ψηλά τη σημαία της Αντίστασης; Κάποιοι δεν άντεξαν. Είναι ανθρώπινο και δεν θα τους κατηγορήσουμε από τη στιγμή που οι συμπτώσεις στη ζωή μας είναι καθοριστικές.

Κάπου εδώ ολοκληρώθηκε η κουβέντα μας με τον κύριο Μανταίο και καλέσαμε τον κύριο Βασίλη Δούρο, οικοδόμο και αγωνιστή μέσα από το σωματείο του κλάδου του στα χρόνια της δικτατορίας, προκειμένου να καταγράψουμε τη δική του εμπειρία.

Η ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΜΑΣ ΜΕ ΤΟΝ ΚΥΡΙΟ ΔΟΥΡΟ

Μαθητόκοσμος: Ποιοι ήταν κατά τη γνώμη σας οι στόχοι των συνταγματαρχών;

Β.Δ: Κάποια πράγματα πρέπει να λέγονται με το όνομά τους. Εγώ είμαι ένας απλός εργάτης και αυτό που μπορώ να κάνω είναι να σας αφηγηθώ αυτά που έζησα, αυτά που άκουσα, αυτά που έκανα. Ότι έγινε τότε στην Ελλάδα, δεν ήταν για το καπρίτσιο μερικών. Υπήρξε το αποτέλεσμα μιας γενικότερης κατεύθυνσης που την καθόριζαν συγκεκριμένα οικονομικά και γεωπολιτικά συμφέροντα των ισχυρών. Οι δικτάτορες είναι τα όργανά τους και η χούντα ήρθε για να εξυπηρετήσει τη μεγαλοαστική τάξη και ιδιαίτερα το

εφοπλιστικό κεφάλαιο που ήδη από τότε δεν φορολογείται σε αντίθεση φυσικά με τους εργαζόμενους που σηκώνουν όλα τα βάρη. Να σημειώσω εδώ ότι κάποιοι καυχούνται ότι η ναυτιλία μας είναι πρώτη στον κόσμο, ξεχνώντας ότι είναι και πρώτη στη λεηλασία της εργατικής δύναμης, αφού όσοι δουλεύουν στα καράβια μοιάζουν με κρατούμενους εν πλω. Τέτοιου είδους συμφέροντα βρίσκονταν πίσω από το καθεστώς.

Μαθητόκοσμος: Πώς θα περιγράφατε την αντίσταση του ελληνικού λαού στα χρόνια της δικτατορίας;

Β.Δ: Ας μην κοροϊδευόμαστε. Στην Ελλάδα δεν ήμαστε όλοι αντιδικτατορικοί και δεν αγωνιστήκαμε όλοι από το ίδιο ταμπόρι. Ένα μέρος, μικρό, της αστικής τάξης αντιστάθηκε και αξίζει τιμή σε αυτό το κομμάτι. Και ο αγώνας ήταν ενιαίος όσον αφορά στην αντιμετώπιση της δικτατορίας. Αυτό όμως δεν συνεπάγεται ότι όλοι συμφωνούσαμε σε όλα τα ζητήματα. Υπήρχαν κάποιοι που πράγματι αγωνίστηκαν εναντίον της χούντας, ήταν όμως υπέρ του βασιλιά και του παλατιού που αποτελούσε το κέντρο της διαπλοκής και υιοθετούσε ως επίσημη ιδεολογία τον αντικομμουνισμό. Για παράδειγμα, ρωτούσαν τότε τους στρατιώτες «ποιος είναι ο μεγαλύτερος εχθρός του κράτους» και η σωστή απάντηση, ήταν «ο κομμουνισμός» αν ήθελε ο ερωτώμενος να αποφύγει την τιμωρία επειδή «δεν ε γνώριζε αντικείμενα πολλάκις διδαχθέντα».

Μαθητόκοσμος: Ποιες ήταν οι κυριότερες πολιτικές προσωπικότητες της εποχής και κατά πόσο μπορούσαν να προβλέψουν το ενδεχόμενο επιβολής δικτατορικού καθεστώτος;

Ο ίδιος ο αρχηγός της Ε.Ρ.Ε., ο Κωνσταντίνος Καραμανλής, είχε διατυπώσει σε επιστολή του τη γνώμη ότι δεν θα ήταν και τόσο άσχημη η επιβολή μιας δικτατορίας για μικρό χρονικό διάστημα. Αλλά και ο Γέρος της Δημοκρατίας, ο Γεώργιος Παπανδρέου, που έφερε τα στρατεύματα του Σκόμπι και αθέτησε κάθε υπογραφή που είχε βάλει για συνεργασία και ομαλότητα στην Ελλάδα, ως υπουργός Παιδείας, με τη 1010

εγκύκλιο, απαγόρευε την πολιτική δράση στα σχολεία και έβγαλε παράνομους τους Λαμπράκηδες. Για τη δικτατορία είχε προειδοποιηθεί αλλά δεν πήρε μέτρα και επέλεξε να παραιτηθεί παρά τη λαϊκή απαίτηση να μην το πράξει. Άποψή μου είναι πως ό,τι ωραιότερο και τιμιότερο δημιουργήθηκε μετά τον πόλεμο και τον εμφύλιο, ανήκε στο χώρο της αριστεράς, χωρίς να αποκλείουμε ότι υπήρχαν τίμιοι αγωνιστές σε άλλους χώρους. Ωστόσο, ιστορικές ευθύνες βαρύνουν και την αριστερά που δεν πήρε εκείνα τα μέτρα ώστε η αντίσταση να είναι πιο αποτελεσματική. Έτσι, η χούντα δεν έπεσε από τον αντιδικτατορικό αγώνα παρά τη σημαντική του συμβολή, αλλά από το μεγάλο της έγκλημα που ήταν η προδοσία σε βάρος της Κύπρου.

Μαθητόκοσμος: Ποιες ήταν οι πρώτες μορφές αντίστασης στο καθεστώς; Μπορείτε να μας αναφέρετε κάποιο παράδειγμα από τον δικό σας επαγγελματικό χώρο;

Β.Δ.: Από την πρώτη στιγμή υπήρξαν αντιδράσεις μεμονωμένες. Όσοι ήταν κάπως πονηρεμένοι είχαν κάνει μια μικρή προετοιμασία. Αρχικά, οι αντιδράσεις αυτές εκφράστηκαν με ανέκδοτα, με ειρωνεία, με μικρές εκδηλώσεις. Εγώ πάντα ήμουν στο συνδικαλιστικό χώρο ως εργάτης και γράμματα έμαθα σε νυχτερινά σχολεία. Γι' αυτό σας συμβουλεύω να επιδιώκετε τη γνώση, γιατί η γνώση και η ενασχόληση με τα κοινά είναι δύναμη συσσωρευμένη για το καλό του τόπου και των οικογενειών σας. Στο χώρο της οικοδομής που ανήκα εγώ, η παράδοση που είχαμε ήταν να βγαίνουμε στις πλατείες και στα καφενεία για να βρούμε το μεροκάματο και να πουλήσουμε την εργατική μας δύναμη. Ανάλογα με το βαθμό συνειδητότητας και οργάνωσης, μεγαλώναμε και τα μεροκάματά μας. Η χούντα, λοιπόν, έστειλε τα πιο μαχητικά στελέχη μας στις εξορίες και στις φυλακές και συγχρόνως αντιλήφθηκε ότι στις «πιάτσες» μαθαίναμε για τους κρατούμενους συναδέλφους μας, προσπαθούσαμε να δείχνουμε την αλληλεγγύη μας προς τις οικογένειές τους που πεινούσαν. Αυτά τα στέκια μας η δικτατορία θέλησε να τα διαλύσει για λόγους δήθεν τουριστικούς. Η αντίδραση ήταν αυθόρμητη: «κάτω τα χέρια από τις πιάτσες». Μας έζωσαν τα αυτοκίνητα αλλά εμείς έπρεπε να περιφρουρήσουμε τα στελέχη μας. Πήραμε τα φτυάρια και τους γκασμάδες που πάντα κουβαλούσαμε μαζί μας αφού ήταν τα εργαλεία της δουλειάς μας και τότε φοβήθηκαν. Στη συνέχεια, προσπάθησαν με χαφιέδες που παρίσταναν τους εργάτες να εισχωρήσουν στις τάξεις μας «ψαρεύοντας» τους συναδέλφους και συγκεντρώνοντας πληροφορίες. Τους καταλάβαμε όμως και τους εξουδετερώσαμε.

Μαθητόκοσμος: Ποια ήταν η συμβολή των γυναικών στον αντιδικτατορικό αγώνα;

Β.Δ.: Προσέφεραν πάρα πολλά. Οι γυναίκες ήταν εκείνες που η χούντα προσπάθησε πρώτα να λυγίσει και οι γυναίκες ήταν οι πρώτες που αντιστάθηκαν. Έχουμε παραδείγματα γυναικών που έδειξαν μεγαλύτερη αντοχή από άντρες στις φυλακές και στις εξορίες.

Μαθητόκοσμος: Οι οικοδόμοι, που ήταν το συνδικάτο σας, με ποιο τρόπο πήραν μέρος στην εξέγερση του Πολυτεχνείου; Ποια ήταν η βοήθεια που προσφέρατε;

Β.Δ: Η συμπαράστασή μας είχε πολιτική μορφή. Βρεθήκαμε και μέσα και έξω από το Πολυτεχνείο. Τα συνθήματα του Πολυτεχνείου εξέφραζαν τους πόνους, τους πόθους και την προοπτική του ελληνικού λαού. Ψωμί, παιδεία, ελευθερία, έξω το ΝΑΤΟ, έξω οι Η.Π.Α. Όλα αυτά αγκάλιαζαν τον

ελληνικό λαό και ιδιαίτερα τους νεολαίους και τους εργαζόμενους. Εμείς στο συνδικάτο μας είχαμε φτιάξει ομάδες στις πιάτσες που προανέφερα και αποφασίσαμε ότι η θέση μας ήταν στο Πολυτεχνείο. Οργανώσαμε τους επτά πυρήνες στα αντίστοιχα σημεία, συγχρονίσαμε τα ρολόγια μας αφού αυτό επέβαλλαν οι κανόνες της παρανομίας και μόλις φτάσαμε στη γωνία της Πανεπιστημίου και Πατησίων αρχίσαμε τα συνθήματα και απλώσαμε το πανώ μας. Αυτά γίνονται στις 15 Νοέμβρη. Στην αρχή ήμαστε περίπου 35 άνθρωποι, αλλά μετά τα πρώτα συνθήματα φτάσαμε στον αριθμό των 150 διαδηλωτών. Η αστυνομία αιφνιδιάστηκε και δεν επενέβη, ίσως και λόγω του συγκρουσιακού παρελθόντος των οικοδόμων με το ξήλωμα των πεζοδρομίων. Όταν όμως τα μεγάφωνα ανακοίνωσαν ότι έρχονται οι οικοδόμοι, ο κόσμος πήρε θάρρος και συνέρρεε, γεγονός που ούτε κι εμείς το περιμέναμε. Σχηματίστηκε, λοιπόν, μια πορεία προς το Πολυτεχνείο στην οποία είχα την τιμή να συμμετέχω κι εγώ. Θέλω όμως να επισημάνω κάτι σε αυτό το σημείο. Τον τελευταίο καιρό ακούμε συχνά και ιδιαίτερα από τη Χρυσή Αυγή ότι δεν έγινε και τίποτα στο Πολυτεχνείο, ότι δεν υπήρχαν νεκροί, ότι δεν υπήρξε ξεσηκωμός του λαού, ότι όλα αυτά είναι ένας μύθος. Πρόσφατα τοιχοκολλήθηκε στην Καλαμάτα μια αφίσα που έγραφε «ζητείται νεκρός». Πρόσφατα βεβηλώθηκε από αγνώστους η προτομή του Μουστακλή. Κάθε φορά που προβάλλεται το ολλανδικό ντοκιμαντέρ που παρακολουθήσατε, συγκινούμαι ξεχωριστά γιατί βλέπω τον **Γιώργο τον Κηρύκο**, το συνάδελφό μου που κουνάει τη σημαία. Αγαπούσε τον τόπο του και τα κοινά τόσο πολύ, που προσπαθώντας να σώσει μια οικογένεια στη μεγάλη φωτιά της Ικαρίας κήκε ο ίδιος. Κάπως έτσι βγαίνουν οι καινούριοι ήρωες. Είναι λοιπόν δυνατό να ακούμε σήμερα ότι δεν υπήρξε Πολυτεχνείο; Δυστυχώς, οι μέρες που ζούμε δεν είναι τόσο καλές. Μην απογοητεύεστε όμως. Όσο υπάρχουν σκεπτόμενοι άνθρωποι και ιδέες, το δίκιο θα νικάει. Αρκεί ο καθένας μας να προσφέρει το λιθαράκι του.

Η ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΜΕ ΤΗΝ ΚΥΡΙΑ ΟΛΓΑ ΖΑΖΟΠΟΥΛΟΥ

Μαθητόκοσμος: Γνωρίζουμε ότι υπήρξατε μέλος της νεολαίας Λαμπράκη. Θα θέλαμε να μας μιλήσετε γενικά για τις συνθήκες κάτω από τις οποίες δημιουργήθηκε και τους πολιτικούς και πολιτιστικούς στόχους που έθεσε.

Ο.Ζ.: Πριν τη νεολαία Λαμπράκη υπήρχε η νεολαία της ΕΔΑ, που ήταν το κόμμα της Αριστεράς και είχε τη νεολαία του. Ιδρυτής της νεολαίας των Λαμπράκηδων ήταν ο **Μίκης Θεοδωράκης**. Το πρώτο συνέδριο αυτής της οργάνωσης, που ήταν η πιο μαζική εκείνη την εποχή, έγινε στην αίθουσα Ποντίων Δραπετσώνας. Είχε αγκαλιάσει όλη τη νεολαία, τη μαθητική και την εργατική, όχι μόνον στην Αττική, αλλά και στην επαρχία. Η δράση της ήταν πολιτιστική και φυσικά πολιτική και εκφραζόταν με πολλές δραστηριότητες. Δημιουργήθηκε στα μέσα της δεκαετίας του 1960, στην περίοδο των διαδοχικών κυβερνητικών ανατροπών μετά τα Ιουλιανά το 1965. Είχε αγωνιστεί για το **114**. Πάλευε ώστε οι νέοι άνθρωποι να αγωνίζονται για τα πιστεύω τους, για την παιδεία, για την αξιοπρέπειά τους. Σ' αυτούς τους αγώνες πρωτοστατούσε η νεολαία Λαμπράκη.

Μαθητόκοσμος: Ποια ήταν τα κορυφαία συνθήματα της νεολαίας του **114**;

Ο.Ζ.: Το 114 ήταν το τελευταίο άρθρο του συντάγματος, που όριζε πως όταν διακυβεύεται το Σύνταγμα και η ελευθερία της χώρας, ο λαός και κάθε πατριώτης πρέπει να τα προστατεύσουν. Γι' αυτό και η νεολαία, επειδή ανησυχούσε, κινητοποιήθηκε μαζικά.

Μαθητόκοσμος: Τι σήμαινε για τους πολίτες εκείνης της εποχής η προσωπικότητα του **Γρηγόρη Λαμπράκη**;

Ο.Ζ.: Ο Γρηγόρης Λαμπράκης δολοφονήθηκε το Μάη του 1963 από τη Δεξιά και τις παρακρατικές οργανώσεις που δρούσαν τότε. Έτσι, με πρωτοβουλία του Μ. Θεοδωράκη ιδρύθηκε η νεολαία στη μνήμη του Λαμπράκη και προς τιμή των ιδανικών για τα οποία πάλεψε. Ήταν ένας λαμπρός άνθρωπος, πρωταθλητής κυριολεκτικά και μεταφορικά, που το όνομά του συνδέθηκε με κορυφαίους αγώνες του ελληνικού λαού για τη Δημοκρατία και την Ειρήνη. Συνεργάστηκε με την Αριστερά και η δράση του ενοχλούσε πολλούς. Έτσι δολοφονήθηκε στη Θεσσαλονίκη στις 27 Μάη του 1963 από τον ακροδεξιό

Σπύρο Γκοτζαμάνη, μέλος της οργάνωσης «Καρφίτσα», που τον παρέσυρε με μια μοτοσυκλέτα και τον τραυμάτισε θανάσιμα. Τότε άρχισε και η δράση της νεολαίας Λαμπράκη.

Μαθητόκοσμος: *Πότε ενταχθήκατε εσείς στην οργάνωση;*

Ο.Ζ.: Ήταν εκείνη την περίοδο. Κατάγομαι από μία προοδευτική προσφυγική οικογένεια και ο μεγαλύτερος αδελφός μου ήταν οργανωμένος στη νεολαία της ΕΔΑ. Τον ακολουθούσα, λοιπόν, στις εκδηλώσεις και στον αγώνα που έκανε και κάπως έτσι εντάχθηκα από τα 15 περίπου χρόνια μου.

Μαθητόκοσμος: *Πώς σας αντιμετώπιζε ο κόσμος, ως μέλος της νεολαίας Λαμπράκη και ποια ήταν σε γενικές γραμμές η δράση σας πριν τη δικτατορία;*

Ο.Ζ.: Ήταν η μόνη νεολαία που περιελάμβανε αγόρια και κορίτσια. Οι μεταξύ μας σχέσεις ήταν πολύ καλές. Βέβαια πολλοί γονείς προσπαθούσαν με πρόσχημα αυτή τη συναναστροφή των κοριτσιών με τα αγόρια, να αποτρέψουν τα κορίτσια τους. Όμως ο πραγματικός λόγος ήταν ότι δεν ήθελαν τα παιδιά τους να ασχοληθούν με την πολιτική. Ωστόσο, ήταν τόση η επιθυμία των παιδιών να ενταχθούν στην οργάνωση, που το έκαναν κρυφά από την οικογένειά τους. Είχαμε ιδρύσει λέσχες σε κάθε συνοικία, στο Κερατσίνι, τη Δραπετσώνα και σε όλη την Ελλάδα. Εκεί αναπτύσσαμε πολλές δραστηριότητες. Σας αναφέρω ως παράδειγμα ότι, για να πάρουμε μέρος στις μεγαλειώδεις πορείες Ειρήνης που διοργανώνονταν μετά τη δολοφονία του Λαμπράκη, κάναμε σχέδια και ετοιμάζαμε ολόκληρα «άρματα» για πολλούς μήνες. Εμείς, οι Λαμπράκηδες της Δραπετσώνας, είχαμε ετοιμάσει ένα άρμα που παρίστανε ένα φέρετρο, όπου τοποθετήσαμε μέσα έναν πύραυλο. Οι ίδιοι, ντυμένοι σαν νεκροθάφτες, κουβαλήσαμε το φέρετρο από το Μαραθώνα ως το Σύνταγμα. Μια άλλη φορά πάλι, κατασκευάσαμε την υδρόγειο, που πάνω της στεκόταν ένας νέος που κρατούσε ένα περιστέρι, το σύμβολο της Ειρήνης. Όλα αυτά ήταν τόσο ευφάνταστα, που δημοσιεύονταν στο περιοδικό της ειρήνης «Οι Δρόμοι της Ειρήνης». Εκτός όμως από αυτή την πολιτιστική δραστηριότητα, είχαμε φτιάξει και ποδοσφαιρικές ομάδες, κάναμε εκδρομές και βέβαια πολιτικές συζητήσεις. Άλλωστε, αυτές ήταν οι διασκέδασεις μας τότε.

Μαθητόκοσμος: *Η επιβολή της στρατιωτικής δικτατορίας ήταν ένα γεγονός αναμενόμενο ή ξαφνικό;*

Ο.Ζ: Παρά την έντονη πολιτική μας δραστηριοποίηση, η δικτατορία της 21^{ης} Απριλίου μάς αιφνιδίασε. Κανείς μας δεν την περίμενε, αν και οι καθημερινές μας συζητήσεις περιστρέφονταν γύρω από τις πολιτικές εξελίξεις. Η **Αυγή**, που ήταν η εφημερίδα της Αριστεράς, εκείνη την ημέρα είχε κυκλοφορήσει με το εξής πρωτοσέλιδο: «Γιατί δε θα γίνει δικτατορία».

Μαθητόκοσμος: Πώς θα περιγράφατε τη δράση σας πριν τη σύλληψή σας από το καθεστώς;

Ο.Ζ: Η χούντα με συνέλαβε αρκετούς μήνες μετά την 21^η Απριλίου, τον Ιούλιο του 1968. Σ' αυτό το χρόνο αναπτύξαμε πλούσια δράση, την οποία όμως για λόγους περιφρούρησης δε γνώριζαν οι γειτονικές οργανώσεις. Δημιουργήσαμε με άλλους συντρόφους που δεν είχαν συλληφθεί την ομάδα του Πανελλαδικού Αντιδικτατορικού Μετώπου (**ΠΑΜ**). Τέτοιες ομάδες, όπως

προανέφερα, υπήρχαν και σε άλλες περιοχές, χωρίς όμως η καθεμιά να γνωρίζει αναλυτικά τη δράση των άλλων. Εγώ ήμουν τότε περίπου 23 χρόνων και δούλευα ως κομμώτρια. Η δική μας ομάδα είχε τολμήσει να γράψει στον τοίχο του αστυνομικού τμήματος της Δραπετσώνας το σύνθημα «Κάτω η χούντα». Αυτή ήταν μια πολύ τολμηρή πράξη που έβαζε σε κίνδυνο τη ζωή μας, αλλά έτσι έπαιρνε θάρρος όλος ο κόσμος που το διάβαζε. Ακόμα, τυπώναμε με σφραγίδες μικρές ανακοινώσεις και τις ρίχναμε μέσα στους κινηματογράφους. Κυκλοφορήσαμε και μία εφημερίδα για την ενημέρωση του λαού, την **«Ελεύθερη Φωνή Του Πειραιά»**. Μέσω αυτής της εφημερίδας ενημερώναμε τους Πειραιώτες για όλη την αντιδικτατορική δράση. Τον κύριο τίτλο μάς τον έστελνε η καθοδήγηση που είχε την έδρα της στην Αθήνα. Τα υπόλοιπα κείμενα τα φτιάχναμε εμείς. Ένα ακόμα στοιχείο της δράσης μας, ήταν ότι βοηθήσαμε τις οικογένειες όσων είχαν συλληφθεί.

Μαθητόκοσμος: Πώς έγινε η σύλληψή σας;

Ο.Ζ: Μας συνέλαβαν εμένα, τα τρία μου αδέρφια, τη μητέρα μου και το γαμπρό μου στο σπίτι μας στο Κερατσίνι, τον Ιούλιο του 1968. Εκτός από εμάς, συνέλαβαν την ίδια ημέρα και άλλους 35-40 συναγωνιστές από την περιοχή της Χαραυγής και της Δραπετσώνας.

Μαθητόκοσμος: Έχετε υποστεί βασανιστήρια και αν ναι, πώς τα υπομείνατε;

Ο.Ζ.: Μας οδήγησαν τον καθένα μας σε χωριστά κελιά. Εμένα με οδήγησαν σε ένα τμήμα του Φαλήρου και με έβαλαν σε ένα κελί στο υπόγειο. Εκεί με κράτησαν όλη την ημέρα. Όταν ήρθε το βράδυ, με πήγαν για ανάκριση στην Ασφάλεια του Πειραιά. Η Ασφάλεια του Πειραιά ήταν ένα άντρο βασανιστηρίων, δεύτερο μετά την Αθήνα σ' αυτόν τον τομέα.

Διευθυντής στον Πειραιά ήταν κάποιος Κουβάς. Τα βασανιστήρια στα οποία με υπέβαλαν δεν ήταν διαφορετικά από των υπολοίπων. Όποιος έπεφτε στα χέρια τους βασανιζόταν, για να του αποσπάσουν τις πληροφορίες που ήθελαν. Με οδήγησαν στον τέταρτο όροφο, άνοιξαν μια πόρτα και με έσπρωξαν σε ένα δωμάτιο λέγοντας «αυτή είναι». Εκεί ήταν έξι ή επτά βασανιστές και στη συνέχεια άρχισε η φάλαγγα. Πρήστηκαν τα πόδια μου, λιποθύμησα. Ύστερα με ξαναγύρισαν πίσω. Την άλλη μέρα με πήγαν πάλι στην Ασφάλεια, όπου έμεινα για σαράντα περίπου ημέρες. Τα βασανιστήρια συνεχίστηκαν, αλλά όχι με την ίδια μορφή της πρώτης ημέρας. Ήταν περισσότερο ψυχολογική η πίεση που μου ασκούσαν. Αφού με έκλεισαν, δηλαδή, μόνη μου σε ένα κελί, άνοιγαν την πόρτα για να ακούω τους άλλους που βασανίζονταν κι έτσι να περιμένω κι εγώ τη σειρά μου. Κάποιες φορές άναβε ένα φως από πάνω και δεν μπορούσα να κοιμηθώ. Άλλοτε πάλι έμπαιναν μέσα και με απειλούσαν ή με πήγαιναν στο παράθυρο, απ' όπου μου έδειχναν τον έξω κόσμο για να κάμψουν το ηθικό μου. Όταν κατάλαβαν ότι δε θα τα καταφέρουν, με οδήγησαν για πέντε ημέρες στο Τζάνειο και μετά στις φυλακές Αβέρωφ, ως προφυλακιστέα, μέχρι να γίνει το στρατοδικείο.

Μαθητόκοσμος: Ποια ήταν η απόφαση του στρατοδικείου;

Ο.Ζ.: Το στρατοδικείο έγινε το 1969, στη Λάρισα. Η απόφαση ήταν καταδικαστική. Για εμένα και το μεγάλο μου αδελφό είκοσι χρόνια, για τους άλλους δύο, επτά και δέκα αντίστοιχα. Μας καταδίκασαν με το νόμο 509, ότι δηλαδή επιδιώξαμε την κατάργηση του καθεστώτος. Οι ποινές που επέβαλαν ήταν γενικά πολύ αυστηρές, όχι βέβαια γιατί όλοι εμείς αποτελούσαμε κάποια θανάσιμη απειλή γι' αυτούς, αλλά

κυρίως για να τρομοκρατήσουν τον υπόλοιπο κόσμο και να μη συμμετέχει στην αντιδικτατορική δράση, που είχε ήδη αρχίσει να οργανώνεται.

Μαθητόκοσμος: Πώς ήταν η ζωή στη φυλακή;

Ο.Ζ.: Όταν με πήγαν στις φυλακές Αβέρωφ, δε γνώριζα ότι υπήρχαν κι άλλες πολιτικές κρατούμενες. Ήξερα μέχρι τότε ότι υπήρχαν εξόριστοι. Οι φύλακες ήταν καλόγριες που με οδήγησαν στο θάλαμο. Στους θαλάμους μέναμε τριάντα με σαράντα περίπου γυναίκες. Οι περισσότερες ήταν νεαρές φοιτήτριες που έτρεξαν να μ' αγκαλιάσουν. Εκείνη η στιγμή νόμισα πως ήταν η καλύτερη της ζωής μου. Από την κόλαση της Ασφάλειας του Πειραιά, βρέθηκα ξανά με άλλες κοπέλες που με υποδέχτηκαν με πολλή αγάπη. Είχαμε οργανώσει τη ζωή μας έτσι ώστε να έχει ενδιαφέρον. Κάναμε πολιτιστικές εκδηλώσεις, χορωδίες, αλλά και διαφώτιση με ιδεολογικά μαθήματα.

Μαθητόκοσμος: Πόσα χρόνια μείνατε στη φυλακή;

Ο.Ζ.: Αποφυλακίστηκα τον Αύγουστο του 1973, όταν κάποιοι κατάλαβαν ότι η χούντα έπρεπε πια να πέσει και έγινε αντιληπτό ότι η συνέχισή της έβλαπτε τα συμφέροντα των ΗΠΑ. Γι' αυτό έπρεπε να πέσει στα μαλακά. Στα πλαίσια λοιπόν μιας σχετικής φιλελευθεροποίησης, μας χορηγήθηκε γενική αμνηστία και μας άφησαν ελεύθερους.

Μαθητόκοσμος: Πώς θα περιγράφατε τους βασανιστές σας;

Ο.Ζ.: Δεν είχαν όλοι την ίδια συμπεριφορά. Άλλοι φαίνονταν σκληροί, άλλοι πιο μαλακοί. Ήταν όμως όλοι τους πουλημένοι στα μεγάλα συμφέροντα. Δεν τους έβαλαν τυχαία να βασανίζουν τον κόσμο. Ήθελαν να τρομοκρατήσουν τον ελληνικό λαό, για να βάλουν οι ΗΠΑ στο χέρι τη Νοτιοανατολική Μεσόγειο. Άλλωστε αποδείχθηκε αυτή η πρόθεση με το πραξικόπημα στην Κύπρο και την τουρκική εισβολή στο νησί, τον Ιούλιο του 1974. Ήθελαν ακόμα να πλήξουν και την άνοδο του κινήματος και της ΕΔΑ που σημειώθηκε στα μέσα της δεκαετίας του '60.

Μαθητόκοσμος: Τι ήταν αυτό που σας κράτησε όρθια στη φυλακή;

Ο.Ζ.: Το δίκαιο του Αγώνα. Μπορεί να ήμουν φυλακισμένη, ένιωθα όμως ελεύθερη. Και το σπουδαιότερο, δεν ήμουν μόνη. Στα «Πέτρινα Χρόνια» της φυλακής ήμουν σε έναν κύκλο γυναικών που μας ένωναν οι ίδιες προσδοκίες. Στην ίδια φυλακή με την Ελένη, την ηρωίδα της ομώνυμης ταινίας του Παντελή Βούλγαρη. Όταν πήγα στις φυλακές η Ελένη ήταν εκεί, να μεγαλώνει μαζί με τις άλλες γυναίκες το μικρό γιο της.

Μαθητόκοσμος: Πώς βιώσατε τις μέρες της εξέγερσης του Πολυτεχνείου;

Ο.Ζ.: Ήμουν όλες τις μέρες απ' έξω, μαζί με τις άλλες συναγωνίστριες. Δε θέλαμε όμως να μπούμε μέσα, για να μη χαρακτηριστεί η εξέγερση. Στο σπίτι μου γύρισα μετά από τρεις ημέρες. Είχαν συλλάβει πάλι το μεγάλο μου αδελφό και τον μετέπειτα άνδρα μου. Εμένα εκείνη τη φορά δε με βρήκαν.

Μαθητόκοσμος: Πιστεύετε ότι ο Έλληνας διαθέτει ιστορική μνήμη;

Ο.Ζ.: Πρέπει να διαθέτει. Κάνουν ό,τι μπορούν σε όλη την Ευρώπη για να σβήσουν τη μνήμη αλλά δεν μπορούν. Εμείς, στο Σύνδεσμο Φυλακισθέντων ερχόμαστε σε επαφή με τα νέα παιδιά και τους μιλάμε για τις συνέπειες του φασισμού. Δεχόμαστε επισκέψεις σχολείων στο χώρο του ΕΑΤ-ΕΣΑ, όπου λειτουργούμε ή πάμε οι ίδιοι στα σχολεία.

Μαθητόκοσμος: Αισθάνεστε δικαιωμένη;

Ο.Ζ.: Σ' ό,τι αφορά στη στάση μου, ναι. Κατά τα άλλα, δεν έχει γίνει τίποτα από αυτά που παλέψαμε. Τι έγιναν τα συνθήματα του Πολυτεχνείου; Πρέπει να αγωνιστούμε ξανά και κυρίως εσείς, η νέα γενιά. Θυμάμαι ότι στη φυλακή μάς έφεραν κάποια στιγμή μια δεκαεπτάχρονη μαθήτρια από τη Χίο. Τη συνέλαβαν επειδή είχε γράψει στον τοίχο του σχολείου της το σύνθημα «Κάτω η χούντα». Τη βασάνισαν πολύ και μάλιστα της έκαναν το εξής βασανιστήριο: έβαλαν ανάμεσα στα δάχτυλά της μολύβια και της τα έστριβαν. Όταν ήρθε στις φυλακές, τα σημάδια ήταν ακόμα εμφανή. Μια μέρα, λοιπόν, μας επισκέφτηκε ο Παττακός. Μόλις την είδε, της είπε: «Τι δουλειά έχεις εσύ, μικρό κορίτσι, ανάμεσα στις κομμουνίστριες; Πες μου ότι θες να βγεις και θα σε βγάλω». Εκείνη του γέλασε ειρωνικά και δεν είπε τίποτα. Τότε ο Παττακός, έξαλλος της φώναξε: «Θα κάτσεις εδώ και θα σαπίσεις». Δικάστηκε από το στρατοδικείο, αλλά ευτυχώς αθώωθηκε, γιατί ήταν ανήλικη.

Στην επίσκεψή μας συμμετείχαν οι εκπαιδευτικοί Κυριάκος Γαϊτανάς, Κώστας Μάνης, Άννα Μητρακοπούλου, Δημήτρης Πασχίδης, Ευανθία Σκοπετέα και Κυριάκος Τσερκέζογλου, καθώς και γονείς των μαθητών μας. Πήραν μέρος οι μαθητές – μέλη της συντακτικής ομάδας Δημήτρης Βισβίκος, Ηλίας Ζιγγιρίδης και Γιάννης Κεπεσίδης από τη Γ` τάξη και Αναστασία Βέρα, Βαγίτσα Βικάτου, Ευτυχία Γιαννακοπούλου, Αντώνης Δημητρίου, Στέλιος Μαρκαράς, Δήμητρα Μουρκόγιαννη, Νίκος Μουρκόγιαννης, Χρυσούλα Οικονομάκου, Αλέξανδρος Παύλου, Αμαλία Ροζάκη, Βαρβάρα Σολωμού, Στέργιος Σταματάκης, Άγγελος Τζερεφός, Παντελής Τσαγκάς, Λαμπρινή Τσουκαλά, Θεμιστοκλής Χατζηγινατίου από τη Β` τάξη.

ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΕΠΙΒΟΛΗΣ ΤΗΣ ΧΟΥΝΤΑΣ

Οι δικτάτορες αιτιολόγησαν την επιβολή της με τον «κομμουνιστικό κίνδυνο» που τάχα απειλούσε την Ελλάδα. Αυτόν τον αντικομμουνισμό συντηρούσαν βεβαίως στην Ελλάδα για πάνω από δύο δεκαετίες το Παλάτι, η ΕΡΕ (Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση), η ΚΥΠ (Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών), υψηλόβαθμα στελέχη του στρατού, η πρεσβεία και άλλες υπηρεσίες των ΗΠΑ. Άλλωστε δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η Ελλάδα θεωρούνταν από τους

Αμερικανούς ένα ιμπεριαλιστικό φυλάκιο στα σύνορα των κρατών του Υπαρκτού Σοσιαλισμού, σε μία περίοδο έντονης δραστηριότητας των ΗΠΑ στη νοτιοανατολική Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή με γενικότερους σχεδιασμούς για το Κυπριακό. Μέσα σ' αυτό το κλίμα διεξήχθησαν στην Ελλάδα οι εκλογές του 1961, που

έγιναν στις 29 Οκτώβρη και έμειναν γνωστές ως οι εκλογές της βίας και της νοθείας. Ήταν τέτοιες, που όπως χαρακτηριστικά λέει ο ελληνικός λαός, ψήφισαν μέχρι και τα δέντρα. Όπως αποκαλύφθηκε αργότερα, το όργιο της βίας και της νοθείας εκδηλώθηκε με βάση έναν σχεδιασμό που έφερε την ονομασία «Άσκησις ΠΕΡΙΚΛΗΣ» Το αποτέλεσμα των εκλογών ανταποκρίθηκε στο σχέδιο. Έτσι η ΕΡΕ του Κωνσταντίνου Καραμανλή συγκέντρωσε το 50,81 % του εκλογικού σώματος, αυξάνοντάς το κατά 9 ποσοστιαίες μονάδες από τις εκλογές του 1958. Η Ένωση Κέντρου του Γεωργίου Παπανδρέου σε συνεργασία με το κόμμα του Μαρκεζίνη πήρε το 33,66 % και το ΠΑΜΕ (Πανδημοκρατικό Αγροτικό Μέτωπο Ελλάδος) – συνδυασμός της ΕΔΑ (Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά) και του Εθνικού Αγροτικού Κόμματος, το 14,63 %, περίπου 10 μονάδες κάτω από την εκλογική δύναμη που είχε η ΕΔΑ το 1958.

Μέσα σ' αυτό το καθεστώς της τρομοκρατίας του κράτους και του παρακράτους της μετεμφυλιακής περιόδου στην Ελλάδα, έγινε στις 22 Μαΐου 1963 η δολοφονική απόπειρα του βουλευτή της ΕΔΑ, Γρηγόρη Λαμπράκη, ο οποίος πέθανε στις 27 του ίδιου μήνα, καθώς και ο τραυματισμός του Γ. Τσαρουχά, επίσης βουλευτή της ΕΔΑ. Ο Γρηγόρης Λαμπράκης εξελέγη για πρώτη φορά βουλευτής Πειραιώς και Νήσων τον Οκτώβρη του 1961. Ταυτόχρονα δραστηριοποιήθηκε στο ειρηνιστικό κίνημα και με δική του πρωτοβουλία ιδρύθηκε η «Ελληνική Επιτροπή για τη Διεθνή Ύφεση και Ειρήνη», η οποία ήταν μέλος του Παγκοσμίου Συμβουλίου Ειρήνης. Η λαϊκή κατακραυγή για τη δολοφονία του και την άμεση εμπλοκή της αστυνομίας, του Παλατιού, ελληνικών και ξένων μυστικών οργανώσεων, ήταν τόσο μεγάλη

που οδήγησε σε παραίτηση την κυβέρνηση του Κ. Καραμανλή στις 11 Ιούνη 1963 και στην απομάκρυνσή του από την Ελλάδα. Το ίδιο καλοκαίρι με πρωτοβουλία του Μίκη Θεοδωράκη δημιουργήθηκε η Δημοκρατική Κίνηση Νέων Γρηγορίου Λαμπράκη. Ένα χρόνο μετά, τον Σεπτέμβρη του 1964, πραγματοποιήθηκε το ιδρυτικό συνέδριο της Δημοκρατικής Νεολαίας Λαμπράκη που προήλθε από την ένωση της Νεολαίας της ΕΔΑ με την Δημοκρατική Κίνηση Νέων Γρηγορίου Λαμπράκη. Ήταν η πιο μαζική από τις οργανώσεις εκείνης της εποχής, που η δράση της είχε αγκαλιάσει όλη τη νεολαία, τη μαθητική, την εργατική και την αγροτική σε όλη τη χώρα. Η δράση της ήταν πολιτική και πολιτιστική και εκφραζόταν με πολλές δραστηριότητες, που σίγουρα ενοχλούσαν και απασχολούσαν το πολιτικό σύστημα.

Όμως τον δρόμο για την επιβολή της χούντας των Συνταγματαρχών άνοιξαν οι πολιτικές εξελίξεις των χρόνων 1965-1966, που είχαν ως κύριο χαρακτηριστικό τους τις έντονες αντιθέσεις ανάμεσα στα κυβερνητικά κόμματα εκείνης της εποχής, την ΕΡΕ και την Ένωση Κέντρου. Αυτή τους η αντιπαράθεση σε συνδυασμό με την άμεση ανάμιξη που επεδίωκε το Παλάτι και ο βασιλιάς Κωνσταντίνος στο στρατό αλλά και στη διακυβέρνηση της Ελλάδας, οξύνθηκε ιδιαίτερα μετά το παλατιανό πραξικόπημα, τον Ιούλιο του 1965, που επιχειρήθηκε προκειμένου να αυξηθεί η δικαιοδοσία του παλατιού στον έλεγχο του υπουργείου Εθνικής Άμυνας. Τα γεγονότα του Ιουλίου του 1965 είναι γνωστά και ως Ιουλιανά και θεωρούμε ότι η μελέτη τους βοηθά στην κατανόηση των πραγματικών αιτιών, αλλά και των υπευθύνων για το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου 1967.

Πώς φτάσαμε στα Ιουλιανά;

Τα γεγονότα του Ιουλίου 1965 ή αλλιώς «Ιουλιανά», δεν ήταν κεραυνός εν αιθρία. Απηχούσαν τις αντιθέσεις μεταξύ των αστικών κομμάτων στην Ελλάδα, ΕΡΕ και Ένωσης Κέντρου, αλλά και την αντιπαλότητά τους με το Παλάτι. Αυτό το πολιτικό σκηνικό σε συνδυασμό με την άμεση εμπλοκή των ΗΠΑ άνοιξαν το δρόμο για τη δικτατορία. Από τις αρχές του 1965

οξύνθηκε η αντιπαράθεση ανάμεσα στην ΕΡΕ και την Ένωση Κέντρου. Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος κράτησε αποστάσεις από τον Πρωθυπουργό, Γεώργιο Παπανδρέου, και έστρεψε την προτίμησή του και πάλι στην

ΕΡΕ. Επικεφαλής της ΕΡΕ μετά την αποχώρηση του Κωνσταντίνου Καραμανλή από την Ελλάδα το 1963, ήταν ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος.

Το βράδυ της 15^{ης} Ιουλίου 1965 ο πρωθυπουργός Γεώργιος Παπανδρέου πήγε στο παλάτι και υπέβαλε την παραίτησή του στον βασιλιά. Η παραίτηση ήταν αποτέλεσμα της ρήξης ανάμεσα στην κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου και στο Παλάτι, επειδή ο Κωνσταντίνος αρνήθηκε να υπογράψει βασιλικό διάταγμα για την ανάληψη του υπουργείου Εθνικής Άμυνας από τον ίδιο τον πρωθυπουργό. Είχε προηγηθεί η γνωστή προβοκάτσια στον Έβρο με πρωταγωνιστή τον Γεώργιο Παπαδόπουλο, τον μετέπειτα αρχηγό της δικτατορίας. Ο Γ. Παπανδρέου δεν τιμώρησε τον Γ. Παπαδόπουλο, αν και είχε αποδειχθεί ότι αυτός προκάλεσε το σαμποτάζ στα 3 στρατιωτικά αυτοκίνητα κι όχι οι στρατιώτες, Π. Μπέκιος και Κ. Ματάτης, οι οποίοι είχαν «ομολογήσει» μετά από φριχτά βασανιστήρια ότι υποκινήθηκαν από το ΚΚΕ. Ο Παπανδρέου έδωσε εντολή να μπει η υπόθεση στο αρχείο, όμως αποφάσισε να αντικαταστήσει τον Υπουργό Εθνικής Άμυνας Πέτρο Γαρουφαλιά. Ωστόσο, παρά την απόφαση του Γ. Παπανδρέου, ο Γαρουφαλιάς δεν παραιτήθηκε. Ο Κωνσταντίνος επέμενε να παραμείνει υπουργός ο Πέτρος Γαρουφαλιάς ή να αναλάβει κάποιο άλλο στέλεχος του «Κέντρου», όχι όμως ο πρωθυπουργός.

Το επιχείρημα που προβλήθηκε από το Παλάτι, ως αιτιολόγηση της άρνησης, ήταν πως ο πρωθυπουργός κινδύνευε να εκτεθεί από ηθική άποψη, επειδή θα αναλάμβανε προϊστάμενος ενός υπουργείου, στη δικαιοδοσία του οποίου βρισκόταν η επόπτευση των ανακρίσεων για την υπόθεση «ΑΣΠΙΔΑ». Και όπως είναι γνωστό, στην υπόθεση «ΑΣΠΙΔΑ» είχε εμπλακεί το όνομα του Ανδρέα Παπανδρέου, γιου του πρωθυπουργού και αναπληρωτή υπουργού Συντονισμού, και μάλιστα ως επικεφαλής αυτής της κίνησης στο στρατό. Στην ουσία, ο Κωνσταντίνος υπαινισσόταν ότι ο πατέρας Παπανδρέου θα κουκούλωνε την υπόθεση. Το Παλάτι, έχοντας στηρίξει την Ένωση Κέντρου στην ανάληψη της διακυβέρνησης μετά τις εκλογές του Φεβρουαρίου 1964 και αφού είχε εξασφαλίσει την ανάθεση του υπουργείου Εθνικής Άμυνας στον Πέτρο Γαρουφαλιά, που ήταν της απόλυτης εμπιστοσύνης του, επιδίωξε μεγαλύτερο έλεγχο του στρατού και της κυβερνητικής λειτουργίας. Έτσι ο Κωνσταντίνος επέμενε να παραμείνει υπουργός ο Γαρουφαλιάς ή να αναλάβει κάποιο άλλο στέλεχος του «Κέντρου», όχι όμως ο πρωθυπουργός, με αιτιολογικό τη φερόμενη ανάμειξη του Α. Παπανδρέου στη στρατιωτική οργάνωση «ΑΣΠΙΔΑ». Ο Γ. Παπανδρέου αρνήθηκε και έδωσε στο βασιλιά την παραίτηση της κυβέρνησης.

Μόλις έγινε γνωστό το γεγονός, οργανώθηκαν διαδηλώσεις από τη δημοκρατική νεολαία Λαμπράκη. Ο Κωνσταντίνος διόρισε πρωθυπουργό τον Πρόεδρο της Βουλής και ακαδημαϊκό Γεώργιο

Αθανασιάδη-Νόβα, στον οποίο έδωσε την εντολή να σχηματίσει κυβέρνηση. Η νέα κυβέρνηση ορκίστηκε στις 15 Ιούλη, αλλά στις 5 Αυγούστου καταψηφίστηκε από τη Βουλή. Κατά της κυβέρνησης ψήφισαν 167 βουλευτές (145 του «Κέντρου» και οι 22 της ΕΔΑ. Στις 19.7.1965 οι διαδηλώσεις των Λαμπράκηδων ενισχύθηκαν με τη συμμετοχή δυνάμεων της Ένωσης Κέντρου, η οποία κήρυξε «νέο ανένδοτο αγώνα». Τραγική κορύφωση αυτών των κινητοποιήσεων αποτέλεσε ο θάνατος του 23χρονου φοιτητή Σωτήρη Πέτρουλα, που έπεσε νεκρός στις 21 Ιουλίου. Τη διαδήλωση των φοιτητών χτύπησε η αστυνομία υπό τις διαταγές του Ιωάννη Τούμπα, υπουργού Δημόσιας Τάξης και βουλευτή της Ένωσης Κέντρου. Στις 18.8.1965 ο βασιλιάς ανέθεσε την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον Ηλία Τσιριμώκο. Μετά από δύο εικοσιτετράωρα η κυβέρνηση Τσιριμώκου ορκίστηκε, αλλά και αυτή στις 28 Αυγούστου καταψηφίστηκε από τη Βουλή. Καταψήφισαν 159 βουλευτές (134 του «Κέντρου», οι 22 της ΕΔΑ και 3 του Κόμματος Προοδευτικών). Στις 17 Σεπτέμβρη πήρε εντολή σχηματισμού κυβέρνησης ο Στέφανος Στεφανόπουλος και στις 25 η κυβέρνησή του υπερψηφίστηκε από τη Βουλή με ψήφους 152 υπέρ (οι 99

της ΕΡΕ, οι 8 του Κόμματος Προοδευτικών, ο Γαρουφαλιάς και 45 «αποστάτες» του «Κέντρου»). Καταψήφισαν οι 126 εναπομείναντες της Ένωσης Κέντρου και οι 22 της ΕΔΑ. Η κυβέρνηση Στεφανόπουλου διατηρήθηκε μέχρι τις 20.12.1966. Την αντικατέστησε, στις 22 του μήνα, η κυβέρνηση Ιωάννη Παρασκευόπουλου (προέδρου της Εθνικής Τράπεζας), που ήρθε στην κυβερνητική εξουσία μετά από συμφωνία των Γεωργίου Παπανδρέου – Παναγιώτη Κανελλόπουλου – Ανακτόρων, με την υποστήριξη και των εκδοτών Χρήστου Λαμπράκη και Ελένης Βλάχου. Η κυβέρνηση Παρασκευόπουλου πήρε ψήφο εμπιστοσύνης από τη Βουλή στις 14 του Γενάρη του 1967, για να επιτευχθεί η «ομαλοποίηση» των σχέσεων όλων των πλευρών. Την ψήφισε και η «ομάδα του Ανδρέα Παπανδρέου», παρότι διαφωνούσε με τις συγκεκριμένες επαφές και αποφάσεις του πατέρα του. Λίγο καιρό μετά από την ορκωμοσία της κυβέρνησης Παρασκευόπουλου, η «φιλοκαραμαλική» μερίδα της ΕΡΕ άρχισε να αντιδρά και να επισείει τον «κίνδυνο του λαϊκού μετώπου», επειδή θεωρούσε ότι αθροιστικά η Ένωση Κέντρου και η ΕΔΑ θα συγκέντρωναν ίσως και το 60% των ψήφων. Αξίζει σε τούτο το σημείο να σημειώσουμε την διαφωνία του Κ. Καραμανλή στη δημιουργία κυβέρνησης «Εθνικής Ενότητας» με τη

συνδρομή των Ανακτόρων, της ΕΡΕ και της Ένωσης Κέντρου. Όπως άλλωστε έγραψε ο ίδιος σε επιστολή του από το Παρίσι προς τον Κ. Τσάτσο, προτιμούσε την κοινοβουλευτική εκτροπή. Έτσι στις 29 του Μάρτη η κυβέρνηση Παρασκευόπουλου ανατράπηκε από την ΕΡΕ και στις 3 του Απρίλη του 1967 ο Π. Κανελλόπουλος σχημάτισε αμιγή κυβέρνηση της ΕΡΕ, που θα οδηγούσε σε κοινοβουλευτικές εκλογές. Οι εκλογές προκηρύχθηκαν για τις 28 του Μάη του 1967. Ταυτόχρονα εντεινόταν ο αντικομμουνισμός από το Παλάτι, την ΕΡΕ και τον φιλικό της Τύπο, την ΚΥΠ, την πρεσβεία και άλλες υπηρεσίες των ΗΠΑ και βεβαίως από τον στρατό.

Η ΧΟΥΝΤΑ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑΡΧΩΝ

Οι εκλογές δεν έγιναν ποτέ, γιατί στις 21 του Απρίλη πραγματοποιήθηκε το στρατιωτικό πραξικόπημα και εγκαθιδρύθηκε η δικτατορία που κράτησε επτά χρόνια (1967-1974). Ο Συνταγματάρχης Γ. Παπαδόπουλος επικεφαλής μιας ομάδας στρατιωτικών έκανε πραξικόπημα και κατέλαβε την εξουσία με τα όπλα, για να επιβάλει την «πολιτική σταθερότητα» και για την αποτροπή του «κομμουνιστικού κινδύνου». Βεβαίως κομμουνιστικός κίνδυνος για την εγχώρια

αστική τάξη και τους συμμάχους της δεν υπήρχε στην Ελλάδα, γεγονός που ομολογήθηκε από τον ίδιο τον Παπαδόπουλο τρεισήμισι χρόνια μετά την 21^η Απριλίου, σε συνέντευξή του στον Βρετανό δημοσιογράφο σερ Χίου Γκρην. Ο αρχηγός της δικτατορίας ομολόγησε ότι πριν την «επανάσταση», όρος που χρησιμοποιούνταν από τους συνταγματάρχες για το πραξικόπημα, η Δημοκρατία στην Ελλάδα δεν διέτρεχε κανέναν άμεσο κίνδυνο από τις δραστηριότητες των κομμουνιστών.

Πώς άλλωστε θα μπορούσε να συμβεί κομμουνιστική επανάσταση στην Ελλάδα με ένα Κομμουνιστικό Κόμμα εκτός νόμου και το Σύνταγμα του 1952 σε ισχύ; Για να καταλάβουμε πόσο αντιδραστικό και αντικομμουνιστικό ήταν αυτό, αξίζει να αναφέρουμε ότι νομιμοποιούσε την επιβολή δικτατορίας και το δικαίωμα κατάλυσης του κοινοβουλευτισμού από το βασιλιά μετά από πρόταση του υπουργικού συμβουλίου. Μάλιστα εκδηλώθηκε ανάλογη πρόθεση από το Παλάτι σε συνεννόηση με στρατηγούς του ελληνικού στρατού, αλλά εν τέλει η χούντα επιβλήθηκε από τους συνταγματάρχες. Αξίζει επίσης να υπενθυμίσουμε ότι με το Σύνταγμα του 1952 η Βουλή διατηρούσε επ' αόριστον τα «έκτακτα μέτρα» του 1947, τα οποία καταργήθηκαν μόλις το 1974. Ανάμεσα σ' αυτά ήταν και το «πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων» που έπρεπε να διαθέτει κάθε υποψήφιος για πρόσληψη

κυρίως στο Δημόσιο. Για την έκδοσή του εξεταζόταν η πολιτική τοποθέτηση και η δράση των γονιών, των παππούδων, ακόμα και των μακρινών του συγγενών.

Η στρατιωτική χούντα για πολιτικούς λόγους εξέφραζε τα συμφέροντα των ΗΠΑ, όπως προαναφέρθηκε, αλλά και της ΕΟΚ(Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα). Ο δικτάτορας Παπαδόπουλος είχε φροντίσει να διαμηνύσει προς πάσα κατεύθυνση το εξής: «...είναι φυσικόν η επιδίωξίς μας να είναι η οικονομική ανάπτυξις της χώρας εντός του πλαισίου της Οικονομικής Κοινότητος εις την οποίαν ανήκομεν». Έτσι, λοιπόν, ο στρατός με την υποστήριξη των ΗΠΑ αλλά και του μεγάλου κεφαλαίου έχοντας ως βασικό επιχείρημα τον «κομμουνιστικό κίνδυνο», κατήγγησαν ελευθερίες και δικαιώματα, ενώ επέβαλαν αντιλαϊκά μέτρα που έθιξαν τα ζωτικά συμφέροντα όλων των εργαζομένων κι όχι μόνον των κομμουνιστών.

ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΛΑΟ

Το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου 1967 δεν ήταν αναίμακτο. Την ίδια κιόλας μέρα υπήρξαν τουλάχιστον 2 νεκροί, ο 15χρονος Βασίλης Πεσλής και η 24χρονη Μαρία Καλαβρού. Λίγες μέρες αργότερα, στις 24 Απριλίου 1967, δολοφονήθηκε εν ψυχρώ στον Ιππόδρομο ο Παναγιώτης Ελής, ενώ στις 22 του Μάη ο Νικηφόρος Μανδηλαράς. Παρόλ' αυτά όμως οι πραξικοπηματίες επιδίωξαν τη νομιμοποίησή τους ως φορέα εξουσίας με την αποδοχή τους από το Παλάτι. Έτσι η ορκωμοσία της «Επαναστατικής Κυβερνήσεως» έγινε από τον βασιλιά Κωνσταντίνο. Σε αντάλλαγμα η χούντα διόρισε πρωθυπουργό τον εισαγγελέα του Αρείου Πάγου και έμπιστο του παλατιού Κωνσταντίνο Κόλλια, ο οποίος χαρακτήρισε μάλιστα το πραξικόπημα επιβεβλημένο και σωτήριο. Οι εξελίξεις όμως έδειξαν ότι όχι μόνον δεν αμβλύθηκαν οι αντιθέσεις μεταξύ στρατού και Ανακτόρων, αλλά έφτασαν σε ρήξη. Άνθρωποι της χούντας κατέλαβαν γρήγορα όλες τις θέσεις-κλειδιά, αφήνοντας το Παλάτι χωρίς στρατιωτική και πολιτική δύναμη. Τότε ο βασιλιάς προσπάθησε να αντιδράσει οργανώνοντας κίνημα για την ανατροπή της χούντας των συνταγματαρχών με τη συμμετοχή πιστών στρατιωτικών που διέθετε στη Βόρεια Ελλάδα. Το βασιλικό κίνημα εκδηλώθηκε στις 13 Δεκεμβρίου 1967, αλλά εξουδετερώθηκε αμέσως. Έτσι ο βασιλιάς με την οικογένειά του και τον πρωθυπουργό, Κ. Κόλλια, διέφυγαν στην Ιταλία για να μην αιχμαλωτιστούν.

Ωστόσο στη διάρκεια της δικτατορίας το πολίτευμα της Ελλάδας εξακολουθούσε να είναι η Βασιλευόμενη Δημοκρατία, όπως όριζε το Σύνταγμα του 1952, με πρωθυπουργό τον Γ. Παπαδόπουλο

έως τις 29 Ιούλη του 1973, οπότε μετά από δημοψήφισμα είχε μετατραπεί σε Προεδρική Δημοκρατία, με Πρόεδρο τον δικτάτορα Παπαδόπουλο και πάλι (οριστικά η μοναρχία στην Ελλάδα καταργήθηκε με το δημοψήφισμα της 8^{ης} Δεκεμβρίου 1974).

Το στρατιωτικό-φασιστικό πραξικόπημα βρήκε τον ελληνικό λαό απροετοίμαστο. Χιλιάδες μέλη και στελέχη της ΕΔΑ και του ΚΚΕ πιάστηκαν κυριολεκτικά στον ύπνο και σύρθηκαν στις φυλακές και τις εξορίες. Παρά το γεγονός ότι υπήρχαν βάσιμες υποψίες για την εγκαθίδρυση της δικτατορίας των στρατηγών που υποκινούνταν από τα Ανάκτορα, δεν σημειώθηκε η ανάλογη επαγρύπνηση, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει και η απαιτούμενη προετοιμασία. Έτσι οι πραξικοπηματίες άρχισαν το πογκρόμ κατά των κομμουνιστών και άλλων δημοκρατών. Στο γενικό κλίμα των πρώτων ημερών της

δικτατορίας κυριαρχούσε ο φόβος και η τρομοκρατία. Καραβιές ολόκληρες αγωνιστών μεταφέρθηκαν στα ξερονήσια. Οι συλληφθέντες συγκεντρώθηκαν σε διάφορα σημεία και από εκεί με

αρματαγωγιά κατέληξαν στη Γυάρο, όπου μετά από μερικούς μήνες μεταφέρθηκαν στο Παρθένι και στο Λακκί της Λέρου, αλλά και σε άλλους τόπους εξορίας. Οι περισσότεροι από αυτούς ήταν αφοσιωμένοι αγωνιστές, έμπειροι, ατσαλωμένοι και αποφασισμένοι για τις δυσκολίες. Πολλοί μόλις είχαν βγει από τις φυλακές και τις εξορίες και είχαν τη βαλίτσα τους σχεδόν έτοιμη. Γι' αυτό και δεν αιφνιδιάστηκαν, αλλά κράτησαν αγωνιστική στάση. Η ζωή των Ελλήνων κομμουνιστών και αγωνιστών στις εξορίες και τις φυλακές είναι ένα μεγάλο κεφάλαιο της Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας, που εκδηλώθηκε από τη δεκαετία του 1920 με την ψήφιση του «ιδιώνυμου» από την κυβέρνηση του Ε. Βενιζέλου(Νόμος 4229/24 Ιουλίου 1929) έως και την πτώση της χούντας, το 1974. Το συλλογικό κλίμα και η αλληλεγγύη που κυριαρχούσαν βοηθούσαν στην αγωνιστική διάθεση. Ωστόσο κάποιοι φοβήθηκαν και υποχώρησαν. Αρκούσε μία «δήλωση μετάνοιας» και αποκήρυξης του Κομμουνισμού.

Η ΑΝΤΙΔΙΚΤΑΤΟΡΙΚΗ ΠΑΛΗ

Μπορεί στα 1967 να διαλύθηκαν τα πάντα, όμως το κίνημα αντέδρασε. Η αντίσταση και η αντιδικτατορική πάλη άρχισε να οργανώνεται. Βεβαίως μέχρι να φτάσει το λαϊκό κίνημα στον ξεσηκωμό του Πολυτεχνείου πέρασε από διάφορες φάσεις. Σ' αυτόν το αγώνα έπαιξε σημαντικό ρόλο ο παράνομος Τύπος, οι προκηρύξεις, αλλά και ο καλός συνδυασμός της παράνομης με τη νόμιμη δουλειά. Αποτέλεσμα αυτής της γραμμής ήταν οι πρώτες φοιτητικές συνελεύσεις και οι πρώτοι εργατικοί αγώνες.

Όλα αυτά δεν έγιναν αυθόρμητα, αλλά με την πρωτοπόρα δουλειά των οργανώσεων του ΚΚΕ και της ΚΝΕ. Τη δική τους συμβολή στην πάλη κατά της δικτατορίας είχαν και οι οργανώσεις Πατριωτικό Αντιδικτατορικό Μέτωπο, Ρήγας Φεραίος, Δημοκρατική Άμυνα, Πανελλήνιο Απελευθερωτικό Κίνημα και άλλες μικρότερης εμβέλειας. Σημαντική ήταν και η δράση πολλών οργανώσεων στο εξωτερικό. Βέβαια, στις συνθήκες παρανομίας μεγάλο ρόλο έπαιξαν και οι αφανείς «ήρωες». Πρόκειται για όλους εκείνους και εκείνες που στήριξαν την παράνομη δουλειά διαθέτοντας τα σπίτια τους ή τα γραφεία τους. Μέσα στον λαό υπήρξαν ανεξάντλητες δυνάμεις που βοήθησαν τον αγώνα. Κι έτσι το κίνημα όχι μόνον δε χάθηκε, αλλά ξαναγεννήθηκε από τις στάχτες του.

Επιπλέον η κρίση του χουντικού καθεστώτος επιταχυνόταν από τις αρχές της δεκαετίας του '70 και έγινε πιο βαθιά την περίοδο 1972-1973. Μια σειρά από διεθνείς και εσωτερικές εξελίξεις ενέτειναν την κρίση, καθώς και την άνοδο της αντιδικτατορικής πάλης. Για τον καπιταλισμό εκείνη η περίοδος ήταν ιδιαίτερα δύσκολη. Η οικονομική κρίση, γνωστή και ως «πετρελαϊκή», άγγιξε και την Ελλάδα. Οι σκανδαλώδεις συμβάσεις που υπέγραψε η χούντα με μεγάλους επιχειρηματικούς ομίλους ήταν απροκάλυπτες και γνωστές στον ελληνικό λαό. Παράλληλα όμως βάθαινε και η αντιαμερικανική και αντιιμπεριαλιστική συνείδηση ακόμη περισσότερο εξαιτίας των επεμβάσεων των ΗΠΑ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η αμερικανική επέμβαση επιβολής χούντας στη Χιλή και η ανατροπή της κυβέρνησης του Σαλβαντόρ Αλιέντε. Η αγανάκτηση του λαού εναντίον της χούντας και των Αμερικανών ενισχύθηκε και με τον ελλιμενισμό του 6^{ου} Στόλου στο Φάληρο και την Ελευσίνα. Αλλά και η αραβοϊσραηλινή σύγκρουση, οι αμερικανικές απειλές για άμεση επέμβαση στις αραβικές πετρελαιοπηγές με την πιθανότητα χρήσης της Ελλάδας ως ορμητηρίου των αμερικανικών δυνάμεων, δημιούργησαν πρόσθετες ανησυχίες στον ελληνικό λαό. Η χούντα, βεβαίως κήρυττε ουδετερότητα, αλλά από κανέναν δε γινόταν πιστευτή. Άλλωστε ήταν φανερό και η κατεύθυνσή της στο Κυπριακό, ώστε να μετατραπεί η Μεγαλόνησος σε νατοϊκή βάση υπονομεύοντας έτσι την ανεξαρτησία και τη δημοκρατία του Κυπριακού λαού, αλλά και την αποφασιστική στάση του Μακάριου απέναντι στους δικτάτορες, στις ΗΠΑ, το ΝΑΤΟ και την Τουρκία.

Από την άλλη πλευρά, θετική επίδραση ασκούσαν στον ελληνικό λαό ο αγώνας του Βιετνάμ ενάντια στους Αμερικάνους ιμπεριαλιστές, καθώς και η άνοδος του εργατικού κινήματος στις καπιταλιστικές χώρες. Η πεποίθηση του λαού και της νεολαίας ενδυναμώθηκε και από τις επιτυχίες των εθνικοαπελευθερωτικών κινημάτων της Ταϊλάνδης, της Μοζαμβίκης, της Γουινέας Μπισάου κλπ. Παράλληλα οξύνθηκαν και οι εσωτερικές αντιθέσεις ανάμεσα στις κλίκες των πρακτόρων-στρατοκρατών, ενώ το καθεστώς απομονωνόταν όλο και περισσότερο διεθνώς. Κύριο ρόλο έπαιξε και η

διεθνής αλληλεγγύη που στη διάρκεια του 1973 γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη με πρωταρχικό αίτημα την υπεράσπιση και την απελευθέρωση των πολιτικών κρατουμένων. Όμως και οι διεθνείς σχέσεις οδηγούνταν σε ύφεση λόγω των αποτυχιών του αμερικανικού ιμπεριαλισμού, με συνέπεια η διατήρηση του τυραννικού καθεστώτος στην Ελλάδα να αποτελεί μια έντονη παραφωνία στην Ευρώπη. Γρήγορα, λοιπόν, έγινε αντιληπτό ότι η συνέχιση της στρατιωτικοφασιστικής δικτατορίας έβλαπτε τα συμφέροντα των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ. Έτσι εκδηλώθηκε προσπάθεια μιας «ομαλής» διαδοχής και μιας σχετικής «φιλελευθεροποίησης». Στα πλαίσια αυτά η χούντα διενήργησε δημοψήφισμα κατάργησης της βασιλείας στις 29-7-1973, αναθεώρησε το Σύνταγμα του 1968 και το πολίτευμα είχε μετατραπεί από βασιλεία σε Προεδρική Δημοκρατία. Ο ίδιος ο Γ. Παπαδόπουλος ορκίστηκε Πρόεδρος της Δημοκρατίας στις 19 Αυγούστου, στις 20 ήρθη ο στρατιωτικός νόμος, ενώ στις 8 Οκτώβρη 1973 ορκίστηκε η κυβέρνηση Μαρκεζίνη, η οποία υποσχέθηκε τη διεξαγωγή εκλογών το Φλεβάρη του 1974.

Με αυτή όμως τη μασκαρεμένη παραλλαγή του στρατιωτικοφασιστικού καθεστώτος ο λαός δεν παραπλανήθηκε. Το εργατικό κίνημα ενισχύθηκε με απεργίες που έθεταν ξεκάθαρα αιτήματα για το ωράριο, την αύξηση του μεροκάματου, τα ασφαλιστικά ταμεία, τις συνδικαλιστικές ελευθερίες και το δικαίωμα της απεργίας. Αξίζει να αναφέρουμε τις απεργίες των αλιεργατών της Καβάλας, των τυπογράφων της Αθήνας, των τεχνικών της Ολυμπιακής, των δημοσιογράφων των πρωινών εφημερίδων της Αθήνας, των εργαζομένων της ΔΕΗ και των κινηματογραφιστών. Μέσα στο 1973 αναπτύχθηκαν επίσης οι πρώτες αντιδράσεις των αγροτών που διοργάνωσαν μεγάλα συλλαλητήρια, όπως στα Καλύβια Τρικάλων, στα Μέγαρα, στα Σπάτα, στο Μενίδι, στον Σκαραμαγκά, με τις οποίες αρνούνταν την παράδοση ή την πώληση των προϊόντων τους. Δυνάμωσαν επίσης και οι διεκδικήσεις με καθαρά πολιτικό χαρακτήρα. Σημαντικές ημέρες δράσης ήταν η 28^η Οκτωβρίου 1972, η 21^η Απριλίου 1973 και η Πρωτομαγιά του ίδιου έτους. Ακόμη και στις Ένοπλες Δυνάμεις υπήρξαν αντιδικτατορικές κινήσεις με κυριότερη το κίνημα στο Ναυτικό το Μάη του 1973 και την εγκατάλειψη της Νατοϊκής άσκησης στην Αδριατική από το αντιτορπιλικό «ΒΕΛΟΣ». Θα ήταν βεβαίως παράλειψη να μην αναφερθούμε στο απaráμιλλο θάρρος του Αλέξανδρου Παναγούλη και την απόπειρα δολοφονίας του δικτάτορα Γ. Παπαδόπουλου που επιχείρησε στις 13 Αυγούστου 1968. Ακολούθησαν η σύλληψή του, τα φρικτά βασανιστήρια που υπέστη, η φυλάκισή του, η καταδίκη του δις εις θάνατον και η εξορία. Συνέπεια όλων αυτών των δράσεων ήταν η χούντα να συνεχίσει τις υποχωρήσεις της απολύοντας τους πολιτικούς κρατούμενους τον Αύγουστο του 1973.

Η ΑΝΟΔΟΣ ΤΟΥ ΦΟΙΤΗΤΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ

Από τις αρχές του 1972 και οι αγώνες των φοιτητών εντάθηκαν. Σ' αυτό συνέβαλε η ανάδειξη της Αντιδικτατορικής ΕΦΕΕ(Α/ΕΦΕΕ). Σε όλη τη διάρκεια της χρονιάς γίνονταν κινητοποιήσεις με τις οποίες οι φοιτητές απαιτούσαν γνήσιες εκλογές και συγκρότηση φοιτητικών συλλόγων. Επίσης προσέφυγαν στα Πρωτοδικεία για να προσβάλουν τη «νομιμότητα» των διορισμένων από τη χούντα εκπροσώπων στις σχολές. Έτσι στις αρχές του 1973 η χούντα προσπάθησε να οργανώσει επίθεση εναντίον του φοιτητικού κινήματος. Το Γενάρη, λοιπόν, δημοσίευσε τον λεγόμενο «καταστατικό χάρτη της Ανώτατης Παιδείας», ανακοίνωσε την ίδρυση ξενόγλωσσων κολεγίων, ινστιτούτων και πανεπιστημίων, προκαλώντας έναν ακόμα μεγαλύτερο αντιαμερικανισμό.

Στις 14 Φλεβάρη με τη συγκέντρωση των φοιτητών στο Πολυτεχνείο άρχισε η ανώτερη φάση των αγώνων. Τότε η χούντα αντέδρασε με την παραβίαση του ασύλου και τη βάρβαρη επίθεση ακόμα και στα γραφεία των καθηγητών. Αυτό προκάλεσε την παραίτηση της Συγκλήτου και την κατάληψη της Νομικής Σχολής στις 21 και 22 του μηνός από τους φοιτητές, ενώ χιλιάδες λαού τους συμπαραστάθηκαν. Μόλις έληξε η κατάληψη όλοι μαζί, λαός και φοιτητές, διαδήλωσαν στους δρόμους της Αθήνας φωνάζοντας τα συνθήματα: «Ελλάς Ελλήνων φυλακισμένων», «Ελευθερία», «Δημοκρατία», «Κάτω η δικτατορία», «Ένας είναι ο αρχηγός, ο κυρίαρχος λαός». Παρότι η χούντα απάντησε, όπως αναμενόταν με τρομοκρατία, οι φοιτητές συνέχισαν και ενέτειναν τον αγώνα τους με το κλείσιμο της Ιατρικής στις 16 Μάρτη, ενώ στις 20 του ίδιου μήνα έγινε συγκέντρωση στο κτίριο της Νομικής. Ακόμη κινητοποιήσεις και αποχή σημειώθηκαν στα πανεπιστήμια της Θεσσαλονίκης και της Πάτρας. Καθώς όμως οι μαχητικές εκδηλώσεις συνεχίστηκαν έως την επέτειο του φασιστικού πραξικοπήματος, το κύμα των συλλήψεων και των διωγμών μεγάλωσε. Ήταν φανερό ότι με την καινούργια ακαδημαϊκή χρονιά η άνοδος του φοιτητικού κινήματος θα συνεχιζόταν.

Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΩΝ ΦΟΙΤΗΤΩΝ ΣΤΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ

Πράγματι η έναρξη της νέας πανεπιστημιακής χρονιάς ξεκίνησε με κινητοποιήσεις, απεργίες ή αποχές. Τις τελευταίες μέρες του Οκτώβρη και ιδίως έως τις 14 Νοέμβρη οι φοιτητικές διαδηλώσεις εξελίχθηκαν σε χιονοστιβάδα και δημιούργησαν ένα γενικότερο κλίμα ξεσηκωμού. Έτσι στις 28 Οκτώβρη η επέτειος γιορτάστηκε με μαχητικά συλλαλητήρια, ενώ στις 4 του Νοέμβρη στο μνημόσυνο του Γ. Παπανδρέου οργανώθηκε παλλαϊκή αντιδικτατορική εκδήλωση. Φαινόταν καθαρά ότι η χούντα ήταν απορροφημένη από την προσπάθειά της να πείσει τον πολιτικό κόσμο ότι πρέπει να δείξει θετική στάση στο πείραμα των «βουλευτικών εκλογών», γιατί ήλπιζε πως αυτό θα μειώσει και τις αντιδράσεις των φοιτητών. Ωστόσο υποτίμησε τον κίνδυνο από τη θυελλώδη ανάπτυξη του κινήματος και την προώθηση του συνθήματος για άμεση διενέργεια των φοιτητικών εκλογών. Όταν τον συνειδητοποίησε επιχείρησε

ελιγμό με τον Υπουργό Παιδείας, Παναγιώτη Σιφναίο, ο οποίος στις 13 Νοέμβρη, ημέρα Τρίτη, έφτασε στο Πολυτεχνείο και προσπάθησε να πείσει τις επιτροπές αγώνα να μην επιμένουν να ζητούν φοιτητικές εκλογές, πριν τις βουλευτικές και επιπλέον τους απείλησε.

Φυσικά οι φοιτητές δεν υποχώρησαν. Το πρωί της Τετάρτης, 14 Νοέμβρη, έγινε παμπολυτεχνειακή συγκέντρωση στην αυλή του Πολυτεχνείου, για να πιάσουν τη Σύγκλητο να δώσει άδεια για τις γενικές συνελεύσεις. Πράγματι το μεσημέρι ξεκίνησαν οι συνελεύσεις στο Πολυτεχνείο, ενώ στο προαύλιο συνεχιζόταν η συγκέντρωση εκατοντάδων φοιτητών που φώναζαν αντιδικτατορικά συνθήματα. Από την άλλη η αστυνομία είχε περικυκλώσει το χώρο, αλλά οι σπουδαστές τούς επιτέθηκαν πετώντας νεράντζια. Παράλληλα στη Νομική γινόταν παμφοιτητική συνέλευση. Τότε έφτασε η είδηση ότι η αστυνομία χτύπησε το Πολυτεχνείο. Γι' αυτό οι φοιτητές ξεκίνησαν από τη Νομική για το Πολυτεχνείο. Όταν έφτασαν, βρήκαν έντονο αναβρασμό και ενώθηκαν με τους φοιτητές του. Στο προαύλιο συζητούσαν τι θα γίνει όταν τελειώσουν οι γενικές συνελεύσεις. Το απόγευμα της Τετάρτης συζητήθηκε, αν το βράδυ θα μείνουν μέσα ή θα γίνει προσπάθεια να εκκενωθεί το Πολυτεχνείο. Εκείνη τη στιγμή την πρωτοβουλία της απόφασης δεν την πήραν οι καθοδηγήσεις των οργανώσεων, αλλά οι συνδικαλιστές, χωρίς και αυτοί να είναι σε προσυνηννόηση μεταξύ τους. Συγκεκριμένα οι συνδικαλιστές του Ρήγα Φεραίου τάχθηκαν ενάντια στην κατάληψη, οι αριστεριστές και κυρίως οι συνδικαλιστές της ΑΑΣΠΕ από τη Νομική και τη Φυσικομαθηματική σχολή είχαν ταχθεί υπέρ της κατάληψης. Η Α/ΕΦΕΕ σαν παράταξη ταλαντευόταν και δεν πήρε ανοιχτή θέση, ωστόσο ορισμένα στελέχη της έβλεπαν θετικά την κατάληψη. Πολλοί όμως ήταν αυτοί που εξέφρασαν σοβαρές αντιρρήσεις, γιατί είχαν υπόψη τους την έλλειψη προετοιμασίας που απαιτούσε μία τέτοια μορφή πάλης. Επιπλέον και για τις καθοδηγήσεις της ΚΝΕ και του ΚΚΕ η κατάληψη αποτέλεσε αιφνιδιασμό. Δεν ήταν προετοιμασμένες να δουν μεθόδους παρέμβασής τους στα γεγονότα καθώς και τις μεθόδους συντονισμού της δράσης τους. Η σκέψη ήταν κυρίως να πάρουν μέτρα για την άμεση απαγκίστρωση των φοιτητών από το Πολυτεχνείο και την εξέλιξη της εκδήλωσης σε αντιδικτατορικές διαδηλώσεις. Όταν όμως παιρνόταν η τελική απόφαση των φοιτητών να παραμείνουν μέσα στο χώρο του Πολυτεχνείου, έμειναν μαζί και όλα τα στελέχη της ΚΝΕ, υπήρχε μάλιστα και τριμελές Γραφείο της ΚΝΕ του Πολυτεχνείου, που έμεινε μέσα καθώς και τα στελέχη της Α/ΕΦΕΕ. Έτσι όσοι ήταν εκεί συμφώνησαν ότι δεν μπορούσαν να βρεθούν έξω από τα γεγονότα και αποφάσισαν να αναλάβουν τις ευθύνες τους.

Η παραμονή περίπου 800 φοιτητών το βράδυ της Τετάρτης και η συγκέντρωση του κόσμου έξω από το κτίριο έδιναν την αίσθηση ότι η κατάληψη είχε αρχίσει. Από την πρώτη στιγμή φάνηκε η ανάγκη για τον συντονισμό και τον έλεγχο της κατάστασης. Γι' αυτό συγκροτήθηκε η πρώτη Συντονιστική

Επιτροπή. Το πρωί της επόμενης μέρας, Πέμπτης 15 Νοέμβρη, υπήρξε σκεπτικισμός για την πορεία των γεγονότων, που όμως γρήγορα διαλύθηκε προς το μεσημέρι. Καταλυτική ήταν η επίδραση που άσκησε η εκδήλωση μεγάλης λαϊκής συμπαραστάσης. Με πρωτοβουλία

της ΚΟΑ του ΚΚΕ, που από το πρωί της Πέμπτης ρίχτηκε στη μάχη του καλέσματος των εργαζομένων, οι γύρω δρόμοι γέμισαν με κόσμο. Χιλιάδες εργαζομένων, λαού από τις συνοικίες και μαθητών που έρχονταν κατευθείαν από τα σχολεία τους επηρεασμένοι από τις εκπομπές του Ραδιοφωνικού Σταθμού του Πολυτεχνείου και της Φωνής της Αλήθειας, κατέκλυσαν τους γύρω δρόμους, για να συμπαρασταθούν στους φοιτητές. Τη νύχτα της Πέμπτης έγιναν νέες γενικές συνελεύσεις που εξέλεξαν νέα Συντονιστική Επιτροπή, επειδή αμφισβητούνταν η εγκυρότητα της πρώτης αφού δεν είχε εκλεγεί στη διάρκεια των γεγονότων.

Την Παρασκευή, 16 Νοέμβρη, ξεκίνησαν οι καταλήψεις των Πανεπιστημιακών κτιρίων στη Θεσσαλονίκη και την Πάτρα. Ξεσηκώθηκαν οι αγρότες στα Μέγαρα και στην Αθήνα επικρατούσε μεγάλη αγωνιστική έξαρση. Η πόλη δεν έδινε καθόλου την εντύπωση χουντοκρατούμενης περιοχής. Από κάθε παράθυρο ακούγονταν οι εκπομπές του Σταθμού του Πολυτεχνείου, της Φωνής της Αλήθειας και άλλων ξένων σταθμών. Όταν ο πομπός άρχισε να καλεί σε συμπαραστάση, η ανταπόκριση ήταν σταθερή και ανοδική. Λαός από τον Πειραιά, την Αττική, ακόμα και από τη Χαλκίδα κατέβαινε προς το κέντρο κατά παρέες. Συγκεντρώνονταν τρόφιμα, χρήματα, φάρμακα, τεχνικός εξοπλισμός κλπ. Το πιο οργανωμένο κομμάτι της διαδήλωσης ήταν εκείνο των οικοδόμων. Υπολογίζεται ότι συνολικά ο συγκεντρωμένος λαός έξω από το Πολυτεχνείο έφτανε τις 150.000. Αλλά και σε όλο σχεδόν το κέντρο της Αθήνας γίνονταν διαδηλώσεις, ενώ στις 19.30 περίπου το βράδυ της Παρασκευής άρχισε η έφοδος της αστυνομίας με κύριο στόχο την απομάκρυνση του κόσμου. Οι συμπλοκές πύκνωναν καθώς η αστυνομία ενέτεινε την επίθεση με δακρυγόνα, γκλομπς και σφαίρες. Στήθηκαν οδοφράγματα για να παρεμποδιστεί η επίθεση, όμως οι αστυνομικοί χτύπησαν λυσσαλέα στο Δημαρχείο και στην πλατεία Κλαυθμώνος. Παρόλ' αυτά το ηθικό του λαού δεν κάμφθηκε. Οι διαδηλωτές διαλύονταν και ξανασυγκεντρώνονταν.

Στις 12.00 τα μεσάνυχτα από διάφορα σημεία μπήκαν στην Αθήνα στρατός και τανκς. Το πρόβλημα της εκκένωσης του χώρου και της υποχώρησης των φοιτητών από το Πολυτεχνείο έγινε πλέον οξύ. Στα μέλη της Συντονιστικής Επιτροπής υπήρξε δισταγμός να προτείνουν την αποχώρηση, αν και είχαν αρχίσει να κατανοούν την αναγκαιότητά της από το μεσημέρι της Παρασκευής που έφτασε η είδηση για επέμβαση του στρατού. Έτσι οι τελευταίες ώρες είχαν αναμφισβήτητο το στοιχείο του ηρωισμού. Η υποχώρηση έγινε μπροστά στην εισβολή τανκς και στρατού στο Πολυτεχνείο, χωρίς πανικό, αλλά και χωρίς συντονισμό.

Οι διαδηλώσεις και οι συγκεντρώσεις

συνεχίστηκαν από το λαό και τη μέρα του Σαββάτου, 17 Νοέμβρη. Ακόμα και την Κυριακή έγιναν συγκρούσεις, ενώ στο μεταξύ είχε κηρυχτεί στρατιωτικός νόμος. Σύμφωνα με ιστορική έρευνα του «Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών» κατά την εξέγερση του Πολυτεχνείου σκοτώθηκαν δεκάδες άνθρωποι. Οι πιστοποιημένοι τραυματίες ανήλθαν στους 1.103. Ενδεικτικό γεγονός του μίσους και της απανθρωπιάς με το οποίο αντιμετωπίστηκαν από τη χούντα τα νεαρά παιδιά, αποτελεί η δολοφονία του 20 ετών Μιχάλη Μυρογιάννη, πολλές ώρες μετά την εισβολή στο Πολυτεχνείο, το μεσημέρι της Κυριακής, 18 Νοέμβρη, από τον συνταγματάρχη Ντερτιλή. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του οδηγού του Ντερτιλή, στη συμβολή των οδών Πατησίων και Στουρνάρη οι αστυνομικοί χτυπούσαν το παιδί, αλλά προς στιγμήν τους ξέφυγε. Τότε ο Ντερτιλής που βρισκόταν με το τζιπ έξω από την κατεστραμμένη πύλη του Πολυτεχνείου έβγαλε το περίστροφο και το πυροβόλησε. Μετά το φόνο μπήκε στο τζιπ και χτυπώντας τον οδηγό του στην πλάτη του είπε: «Με παραδέχεσαι, ρε; Σαράντα πέντε χρονών άνθρωπος και με τη μια στο κεφάλι...».

Ο ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ ΤΟΥ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΝΤΙΔΙΚΤΑΤΟΡΙΚΟΥ ΑΓΩΝΑ

Μετά τον ξεσηκωμό των φοιτητών στο Πολυτεχνείο η κυβέρνηση Μαρκεζίνη παραιτήθηκε, ενώ στις 25 του Νοέμβρη η χούντα του Παπαδόπουλου ανατράπηκε από το στρατιωτικό πραξικόπημα του ταξίαρχου Ιωαννίδη. Τη χαριστική βολή στη δικτατορία έδωσε το πραξικόπημα για την ανατροπή της κυβέρνησης του Μακαρίου στην Κύπρο, στις 15 Ιούλη 1974, που υποκίνησε η ελληνική κυβέρνηση σε συνεργασία με ελληνοκύπριους πολιτικούς και στρατιωτικούς της ΕΟΚΑ Β. Αμέσως μετά ακολούθησε η εισβολή των τουρκικών στρατευμάτων στο νησί στις 20 και 22 του Ιούλη. Έτσι η χούντα δεν μπόρεσε να

σταθεί και παρέδωσε τη διακυβέρνηση. Τη νύχτα της 23^{ης} προς 24^η Ιουλίου ήρθε στην Ελλάδα από το Παρίσι ο Κωνσταντίνος Καραμανλής που σχημάτισε κυβέρνηση της λεγόμενης Εθνικής Ενότητας από πολιτικούς της προδικτατορικής ΕΡΕ και του κεντρώου χώρου. Τότε άρχισε η φάση της μεταπολίτευσης, ο αντικομμουνισμός υποχώρησε και το ΚΚΕ μετά από 27 χρόνια νομιμοποιήθηκε.

Ο ξεσηκωμός στο Πολυτεχνείο το Νοέμβρη του 1973, αποτελεί ένα ιστορικό γεγονός - ορόσημο της λαϊκής πάλης σε μια δύσκολη περίοδο της νεότερης ελληνικής ιστορίας. Πλάι στο σύνθημα «Ψωμί-Παιδεία-Ελευθερία», προβλήθηκαν και τα συνθήματα «Κάτω η χούντα», «Δεν περνάει ο φασισμός», «Έξω οι ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ» με σαφέστατο πολιτικό, αντιαμερικανικό και αντιιμπεριαλιστικό μήνυμα. Η εξέγερση του Πολυτεχνείου δεν ήταν μόνο φοιτητική, αλλά εκφράστηκε σε αυτήν η σύνδεση του φοιτητικού κινήματος με το εργατικό. Τα γεγονότα του Νοέμβρη 1973 δεν πρέπει να κριθούν σαν ένα ξαφνικό και ξεκομμένο περιστατικό. Ο λαϊκός αυτός ξεσηκωμός, η έκταση και το βάθος του δεν μπορούν να αποδοθούν σε τυχαία και συγκυριακά φαινόμενα. Ειδικά η μάχη του Πολυτεχνείου αποτελεί κορυφαία εκδήλωση της επτάχρονης πάλης και μία από τις σημαντικότερες στιγμές των αγώνων του ελληνικού λαού και της νεολαίας του. Στους αντιδικτατορικούς αγώνες φάνηκε η σημασία που έχει η πραγματοποίηση της ενότητας της δράσης των μαζών. Αυτή την ενότητα οι φοιτητές την είχαν προετοιμάσει με τις επιτροπές αγώνα που εξέλεξαν κατά σχολές και βέβαια στη διάρκεια της κατάληψης του Πολυτεχνείου με τη δημιουργία της Συντονιστικής Επιτροπής. Κάτι που αξίζει, επίσης, να σχολιαστεί είναι ότι πριν και μετά από το Πολυτεχνείο δοκιμάστηκε η προσωπική στάση και η αντοχή πολλών αγωνιστών. Στη διάρκεια της κατάληψης υπήρχε ένα μαζικό, ηρωικό, μαχητικό πνεύμα το οποίο επιδρούσε και σε ατομικό επίπεδο. Ο συλλογικός αγώνας καλλιεργούσε και δυνάμωνε τον ατομικό ηρωισμό, που έφτανε στα όρια της αυτοθυσίας. Όταν έπεφτε κάποιος «στη φωτιά», ήξερε πως είχε δίπλα του τους συναγωνιστές του και βέβαια ένα κίνημα που πάλευε.

Μα μέσα σ' αυτόν τον αγώνα με τη χούντα και τις διωκτικές αρχές της, σε διάφορες φάσεις βρέθηκαν αντιμέτωποι και ατομικά, μόνοι τους και απομονωμένοι, χιλιάδες αγωνιστές. Άλλοι απ' αυτούς είχαν πείρα και άλλοι αντιμετώπισαν για πρώτη φορά τέτοιες πρωτόγνωρες και δύσκολες συνθήκες. Και, φυσικά, δε μιλάμε για μια αποβολή από τη σχολική τάξη ή για μια απόλυση από τη δουλειά μόνο. Επρόκειτο για ένα καθεστώς τρόμου και βασανιστηρίων, όπου απειλούνταν η σωματική ακεραιότητα, ακόμα και η ίδια η ζωή. Πολλοί, ωστόσο, ήταν αυτοί που άντεξαν, άλλοι όμως υποχώρησαν, γιατί φοβήθηκαν.

Μήπως και στις σημερινές συνθήκες δεν ορθώνονται πιεστικά ή τρομοκρατικά διλήμματα; Συχνά το κράτος διαμορφώνει με όλους τους μηχανισμούς του κλίμα τρομοκρατίας και φόβου, σε ατομικό

επίπεδο, αλλά και με όρους μαζικής ψυχολογίας. Τέτοια τρομοκρατικά διλήμματα είναι τα: «χρεωκοπία ή υποταγή», «απόλυση ή υποταγή». Επομένως αναδεικνύεται ένα γενικότερο ζήτημα ατομικής στάσης και ευθύνης μπροστά σε κάθε δυσκολία. Στάση αρχών, που αναμφίβολα είναι θέμα συλλογικής και ατομικής προετοιμασίας. Τα μεγάλα γεγονότα και η αδυσώπητη καθημερινότητα είναι μπροστά μας. Έχουμε υποχρέωση να είμαστε ολόπλευρα προετοιμασμένοι ν' ανταποκριθούμε με τόλμη και επάρκεια, ως την τελική νίκη.

Ο φασισμός δεν έρχεται από το μέλλον

Καινούριο τάχα κάτι να μας φέρει.

Τι κρύβει μέσ' στα δόντια του το ξέρω,

Καθώς μου δίνει γελαστός το χέρι.

.....

Το φασισμό βαθιά κατάλαβέ τον.

Δε θα πεθάνει μόνος, τσάκισέ τον.

(Στίχοι: Φώντας Λάδης)

